

ÁRRABAJÁSGEASSINPLÁNA VUOĐUŠTUSAT 2016

© Oahpahusráđđehus (Opetushallitus)

Määräykset ja ohjeet 2017:13a

ISBN 978-952-13-6439-6 (pdf)

ISSN-L 1798-887X

ISSN 1798-8888

Sámegillii jorgalan Mari Guttorm

Pohjoissaamenkielinen käännös: Mari Guttorm

Taitto: Grano Oy

www.oph.fi

MEARRÁDUS

18.10.2016

39/011/2016

Árrabajásgeassima lágideaddjit

Fámusorrunáigi

18.10.2016 rájes
doaisttáži

Njuolggadusat, maidda doaibmaváldi
mearrádusa addimis vuodđuduvvá

Árrabajásgeassinláhka

(36/1973) 9 §
(rieviduvvon L 580/2015)

ÁRRABAJÁSGEASSINPLÁNA VUOĐUSTUSAT 2016

Oahpahusráđđehus lea odne mearridan Árrabajásgeassinplána vuodustusain 2016 mildosa mielde.

Mearrádus eaktuda gielddas, gieldaovttastumis dahje eará bálvalusa buvttadeaddjis báikkálaš árrabajásgeassinplána ráhkadeami. Gielda, gieldaovttastupmi dahje eará bálvalusa buvttadeaddji galgá ráhkadit árrabajásgeassinplána nu ahte čuvvojuvvo, mii dáid vuodustusain lea mearriduvvon..

Árrabajásgeassinplána galgá váldit geavahussii 1.8.2017 rájes.

Gielda, gieldaovttastupmi dahje eará bálvalusa buvttadeaddji ii sáhte guoddit čuovokeahttä dán mearrádusa dahje spiehkkašit das.

Bajimuš hoavda

Aulis Pitkälä

Hoavda

Jorma Kauppinen

MIELDDUS

Árrabajásgeassinplána vuodustusat 2016

Opetushallitus

Hakaniemenranta 6, PL 380, 00531 Helsinki, puhelin 029 533 1000, faksi 029 533 1035, etunimi.sukunimi@oph.fi, www.oph.fi

Utbildningsstyrelsen

Hagnäskajen 6, PB 380, 00531 Helsingfors, telefon 029 533 1000, fax 029 533 1035, fornamn.efternamn@oph.fi, www.oph.fi

1.	ÁRRABAJÁSGEASSINPLÁNA VUOĐUŠTUSAT JA BÁIKKÁLAŠ	
	ÁRRABAJÁSGEASSINPLÁNAT	7
1.1	Árrabajásgeassinplána vuoduštusat ja daid geatnegahttivuohta	7
1.2	Báikkálaš árrabajásgeassinplána	8
1.3	Máná árrabajásgeassinplána	9
1.4	Báikkálaččat mearridanvuloš áššit	10
2.	ÁRRABAJÁSGEASSIMA BARGU JA DÁBÁLAŠ MIHTTOMEARIT	11
2.1	Árrabajásgeassima lágideami stivrejeaddji geatnegasvuodát	11
2.2	Árrabajásgeassima doaibmanvuogit	13
2.3	Árrabajásgeassin oassin máná bajásšaddama ja oahppanbálgá	14
2.4	Árvovuodđu	15
2.5	Oahppanáddejuvumi	16
2.6	Pedagogalaččat deattuhuvvon bajásgeassima, oahpahusa ja divššu ollisvuoha	17
2.7	Viiddes máhttin	18
	Jurddašeapmi ja oahppan	18
	Kultuvrralaš máhttu, vuorrováikkuhus ja ovdanbuktin	19
	Alddis fuolaheapmi ja árgadáiddut	19
	Mággalahkandáidu ja diehto- ja gulahallanteknologalaš máhttu	20
	Oassálastin ja váikkuheapmi	20
2.8	Báikkálaččat mearridanvuloš áššit	21
3.	ÁRRABAJÁSGEASSIMA DOAIBMANKULTUVRA	22
3.1	Doaibmankultuvrra ovddideapmi ja dan stivrejeaddji prinsihpat	22
	Oahppi searvvuš doaibmankultuvrra guovddázis	23
	Stoahkamii ja vuorrováikkuheapmái movttiidahtti searvvuš	23
	Oasálašvuoha, ovttaheardásašvuoha ja dásseárvu	23
	Kultuvrraid mánggahámatvuoha ja gielladiđolašvuoha	24
	Buresbirgejuvumi, dorvvolašvuoha ja bistevaš eallinvuohki	24
3.2	Árrabajásgeassima oahppanbirrasat	25
3.3	Ovttasbargu árrabajásgeassimis	26
	Ovttasbargu fuolaheaddjiiguin	26
	Mággasuoorgat ovttasbargu	27
3.4	Báikkálaččat mearridanvuloš áššit	27
4.	ÁRRABAJÁSGEASSIMA PEDAGOGALAŠ DOAIMMA PLÁNEN JA OLLAŠUHTTIN	29
4.1	Pedagogalaš doaimma refereansarápma	29
4.2	Pedagogalaš dokumenteren	30
4.3	Mággabealat bargovuogit	30
4.4	Stoahkan ovdáneami, oahppama ja buresbirgejuvumi gáldun	31

4.5	Oahppama viidodagat	32
	Gielaid rikkis máilbmi.	33
	Ovdanbuktima mánga iešguđet hámi	34
	Mun ja min searvvuš	36
	Dutkkan ja doaimman iežan birrasis	37
	Bajásšattan, lihkan ja ovdánan	38
4.6	Gillii ja kultuvrii gullevaš dárkilut aspeavttat	39
	Guovttegielat árrabajásgeassin	41
4.7	Báikkálaččat mearridanvuloš áššit	42
5.	MÁNÁ OVDÁNEAMI JA OAHPPAMA DOARJJA.	43
5.1	Doarjaga lágideami guovddáš prinsihpat	43
5.2	Ovttasbargu mánáin, fuolaheaddjiin ja eará áššedovdiiguin doarjaga áigge . . .	44
5.3	Doarjaga ollašuhttin árrabajásgeassimis.	44
5.4	Máná árrabajásgeassinplána doarjaga áigge	45
5.5	Báikkálaččat mearridanvuloš áššit	46
6.	MOLSSAEVTTOLAŠ PEDAGOGIHKKII DAHJE ERENOMÁŠ EALLINOIDNUI	
	VUOĐUDUVVI ÁRRABAJÁSGEASSIN	47
6.1	Báikkálaččat mearridanvuloš áššit	47
7.	DOAIMMA ÁRVVOŠTALLAN JA OVDDIDEAPMI ÁRRABAJÁSGEASSIMIS	48
7.1	Pedagogalaš doaimma árvvoštallan ja ovddideapmi	48
7.2	Báikkálaččat mearridanvuloš áššit	49

1. ÁRRABAJÁSGEASSINPLÁNA VUOĐUŠTUSAT JA BÁIKKÁLAŠ ÁRRABAJÁSGEASSINPLÁNAT

Árrabajásgeassinplána vuoduštusaid lea addán Oahpahusráđđehus árrabajásgeassinlága¹ vuodul. Báikkálaš ja mánáid árrabajásgeassinplánaid ráhkadit ja ollašuhttit dán riikkaviidosaš mearrádusa mielde. Árrabajásgeassinplána vuoduštusaid ráhkadeami stivre erenomážit árrabajásgeassinláhka, mii mearrida máná vuoigatvuodas árrabajásgeassimii ja árrabajásgeassima mihttomeriin. Ovdaoahpahas, man stivre vuodđooahpahusláhka², lea oassi árrabajásgeassima. Ovdaoahpahas stivre Oahpahusráđđehusa mearrádus Ovdaoahpahas oahppaplána vuoduštusain.

Árrabajásgeassin lea oassi suomelaš skuvlenuogádaga ja dehálaš muddu máná bajásšaddama ja oahppanbálgá alde. Fuolaheaddjiin lea stuorámus ovddasvástádus máná bajásgeassimis. Árrabajásgeassin doarju ja dievasmahtta ruovttuid bajásgeassinbarggu ja vástida oasistis máná buresbirgejumis.

Árrabajásgeassima riikkaviidosaš bagadallama ulbmilin lea fállat ovtaveardásaš vejolašvuodaid árrabajásgeassimii oassálasti mánáid oppalaš bajásšaddamii, ovdáneapmái ja oahppamii.

Árrabajásgeassinplána vuoduštusaid ođasmahttima vuolggasadjin leat nuppástusat mánáid šaddanbirrasis ja árrabajásgeassima doaibmanbirrasis. Vuoduštusat leat gárvejuvvon čanusjoavkkuid ovttasbarggus ja proseassas leat adnojuvvon ávkin ođđaseamos dutkan- ja ovddidanbarggu bohtosat.

Árrabajásgeassinplánaollisvuohta lea golmma dásis. Dat čohkiida riikkaviidosaš árrabajásgeassinplána vuoduštusain, báikkálaš árrabajásgeassinplánain ja mánáid árrabajásgeassinplánain.

1.1 Árrabajásgeassinplána vuoduštusat ja daid geatnegahttivuohta

Árrabajásgeassinplána vuoduštusaid bargun lea doarjut ja bagadallat árrabajásgeassima lágideami, ollašuhttima ja ovddideami ja ovddidit alladášat ja ovtaveardásaš árrabajásgeassima ollašuvvama oba riikkas. Árrabajásgeassimiin oaivvildit pedagogalaččat deattuhuvvon ollisvuođa, mii čohkiida plánejuvvon ja mihttomearálaš bajásgeassimis, oahpahusas ja divššus³.

Árrabajásgeassinplána vuoduštusat mearrida árrabajásgeassima ollašuhttima guovddáš mihttomeriin ja sisdoaluin, árrabajásgeassima lágideaddji ja mánáid fuolaheaddjiid gaskasaš ovttasbarggus, mánnggasuorggat ovttasbarggus ja máná árrabajásgeassinplána sisdoalus⁴.

Árrabajásgeassinplána vuoduštusat leat árrabajásgeassima lágideaddjiid vuoigatvuodalaččat geatnegahtti mearrádus. Vuoduštusáššegirji sisttisdoallá mearrádusaid lassin teavstta, mii veahkeha áddet árrabajásgeassima ollisvuođa. Juohke logu lohppii leat čohkkejuvvon báikkálaččat mearridanvuloš áššit, mat stivrejit báikkálaš árrabajásgeassinplána ráhkadeami ja árrabajásgeassima

1 Árrabajásgeassinláhka (36/1973)

2 Vuodđooahpahusláhka (628/1998) 26 a § (1040/2014)

3 Árrabajásgeassinláhka 1 § (580/2015)

4 Árrabajásgeassinláhka 9 § (580/2015)

ollašuhhtima. Árrabajásgeassinplána leat čujuheamit maiddái lálhkaásaheapmái. Čujuhemiid ulbmilin lea čielggasmahttit vuodúštusteavsta oktavuoda lálhkaásaheapmái.

Dán vuodúštusáššegirjjiis árrabajásgeassima lágideaddjiin oaivvildit gielldda, giellddaidovttastumi dahje eará bálvalusa lágideaddji (almmolaš dahje priváhta) ⁵. Fuolaheaddji-doaba geavahuvvo, go oaivvildit máná vanhema dahje eará fuolaheaddji.

1.2 Báikkálaš árrabajásgeassinplána

Árrabajásgeassima lágideaddjit galget ráhkadit báikkálaš árrabajásgeassinplánaid riikkaviidosaš vuodúštusaid vuodul. Árrabajásgeassinplána gárvengeatnegasvuohta guoská maiddái eará árrabajásgeassima, man giella lea skáhpon ja mánáid priváhta beaiveruoktotoaimma dahje bearašbeaivedivššu, man giella gohcá⁶. Báikkálaš árrabajásgeassinplánat geatnegahttet ja gáibidit árvvoštallama ja ovddideami. Árrabajásgeassima lágideaddji sáhtta ráhkadit buot doaibmanvugiide (beaiveruoktu, beaivedikšu ja eará árrabajásgeassin) oktasaš dahje guđege doaibmanvuohká sierra árrabajásgeassinplána. Lágideaddji sáhtta soahpat lágideaddjirájiid rasttildeaddji ovttasbarggus árrabajásgeassinplána ráhkadettiin, árvvoštalladettiin ja ovddidettiin.

Árrabajásgeassinplána ráhkaduvvo nu ahte dat meroštallá, stivre ja doarju árrabajásgeassima lágideami báikkálaččat. Plána ráhkadettiin galgá váldit vuhtii báikkálaš erenomášvuodaid, vejolaš pedagogalaš deattuhemiid, mánáid dárbbuid ja árrabajásgeassima guoski árvvoštallandieđu ja ovddidanbarggu bohtosiid. Báikkálaš plánat sáhttet dievasmahttit riikkaviidosaš vuodúštusaid. Dát eai goittotge sáhte guođdit olggobeallái maidige lágas, ásašusas dahje árrabajásgeassinplána vuodúštusain gáibiduvvon mihttomeriid dahje sisdoaluid.

Árrabajásgeassinplána gárvemis váldojuvvojit vuhtii eará báikkálaš dási plánat, dego

- árrabajásgeassima, mánáid ja bearašiid guoski plánat ja mearrádusat
- ovdaoahpahusa oahppaplána
- vuodđooahpahusa oahppaplána
- vejolaš vuodđooahpahussii gárvvisteadđi oahpahusa oahppaplána
- mánáidsuodjalanlága vuodul ráhkaduvvon mánáid ja nuoraid buresbirgejupmeplána⁷
- ásaideuvvanplána⁸.

Árrabajásgeassima lágideaddji fuolaha das, ahte árrabajásgeassinbargiin, fuolaheaddjiin ja mánáin lea vejolašvuohta oassálastit báikkálaš árrabajásgeassinplána ráhkadeapmái ja ovddideapmái⁹.

Báikkálaš árrabajásgeassinplána gárvejuvvo ovttas báikkálaš virgeoapmahaččaiuin, geat ollašuhhtet sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaide gullevaš doaimmaid. Ovda- ja vuodđooahpahusa ovddasteaddjit oassálastet árrabajásgeassinplána gárvemii ja ovddideapmái. Sin bargun lea dorvvastit mánáid bajásšaddama ja oahppanbálgá joatkašuvvama ja čavddisvuoda. Árrabajásgeassima lágideaddji dohkkeha árrabajásgeassinplána sierra suomagielat, ruotagielat, sámegielat ja dárbbu mielde eará gillii addojuvvon árrabajásgeassima várás.¹⁰

⁵ Árrabajásgeassinláhka 1 §

⁶ Árrabajásgeassinláhka 15-26 § (909/2012)

⁷ Mánáidsuodjalanláhka (417/2007) 12 § (1292/2013)

⁸ Láhka ásaideuvvama ovddideamis (1386/2010) 15 §

⁹ Árrabajásgeassinláhka 7 b § (580/2015)

¹⁰ Árrabajásgeassinláhka 11 § 2 mom. (875/1981)

Árrabajásgeassima lágideaddji bargun lea árvvoštallat iežat árrabajásgeassinbarggu ja oassálastit doaimma olggobeale árvvoštallamii¹¹. Árvvoštallan gieđahallo dárkileappot logus 7.

1.3 Máná árrabajásgeassinplána

Árrabajásgeassimii oassálasti mánás lea árrabajásgeassinlágas dorvvastuvvon vuoigatvuohta plánejuvvon ja vuogálaš bajásgeassimii, oahpahussii ja dikšui. Vai dát ollašuvvet, beaiveruovttu ja bearašbeaivedivššu mánáide ráhkaduvvo árrabajásgeassinplána¹². Máná árrabajásgeassinplána vuolggasadjin galget leat máná ovdu ja dárbbut. Pedagogalaš doibmii ášahuvvon mihttomearit čálihuvojit plánii. Máná árrabajásgeassinplána ráhkaduvvo go mánná álggaha beaiveruovttus dahje bearašbeaivedivššus. Bargit ráhkadit plána ovtta fuolaheaddjiiguin. Máná oaivilat ja doaivagat galget vuhttot plána. Bargiid ovddasvástádussan lea ohcat heivvolaš vugiid čielggadit máná oaiviliid. Mánnájoavkku doaimma plánemis ja oahppanbirrasiid ovddideamis vuhttojit mánáid árrabajásgeassinplánaid mihttomearit.

Máná árrabajásgeassinplána gárvemis ja ollašuvvama árvvoštallamis beaiveruovttuin vástida olmмоš, geas lea mánáidgárdeoahpaheaddji dohkálašvuohta¹³. Bearašbeaivedikšui oassálasti máná árrabajásgeassinplána gárvemis adnojuvvo ávkin mánáidgárdeoahpaheaddji áššedovdamuš¹⁴. Máná árrabajásgeassinplána gárvemii oassálastet dárbbu mielde áššedovdit ja eará dárbbalaš doaibmit, mat dorjot máná ovdáneami ja oahppama.

Máná árrabajásgeassinplána lea dokumeanta, masa čállojit mihttomearit ja doaimmat, mat dorjot máná ovdáneami, oahppama ja buresbirgejumi. Máná árrabajásgeassinplána govvida máná máhttima, gievrvuođaid, beroštumiid ja individuála dárbbuid. Lea dehálaš, ahte máná árrabajásgeassinplánas ovtastuvvet máná fuolaheaddji ja bargiid fuomášumiid ja oainnut máná ovdáneamis, oahppamis ja joavkkus doaibmamis. Pedagogalaš dokumenteren (lohku 4.2) adnojuvvo ávkin plána ráhkadeamis. Plána ráhkadeamis váldojit vuhtti sihke máná gielalaš ja kultuvrralaš duogáš ja eallinoaidnu.

Máná árrabajásgeassinplánii čállo vejolaš ovdáneami ja oahppama doarjja ja dan ollašuhhtin¹⁵ (lohku 5.4). Juos mánás lea muhtin guhkesáiggebuohcuvuohta, mii gáibida dálkkasdivššu beaiveruovttu dahje bearašbeaivedivššu áigge, ráhkaduvvo mánnái dálkkasdikšunplána oassin máná árrabajásgeassinplána¹⁶.

Máná árrabajásgeassinplána ollašuvvama galgá árvvoštallat, ja plána dárkkistit unnimustá oktii jagis. Plána galgá goittotge dárkkistuvvot álo, go sivvan leat máná dárbbut. ¹⁷ Álgaga plána dárkkisteamis sáhtta dahkat máná áššiiguin bargan bargi, eará virgeoapmahaš dahje máná fuolaheaddji¹⁸. Máná árrabajásgeassinplána árvvoštallamis doaimma lágideapmái ja pedagogihka ollašuvvamii giddejuvvo erenoamáš fuomášupmi.

11 Árrabajásgeassinláhka 9 b § (580/2015)

12 Árrabajásgeassinláhka 7 a § (580/2015)

13 Árrabajásgeassinláhka 7 a § ja Ráđdehusa evttohus riikkabeivviide lánhan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievdeamis ja sierranas dasa gullevaš lánhan (341/2014) 7 a §, vuodustusat s. 18

14 Árrabajásgeassinláhka 7 a § ja Ráđdehusa evttohus riikkabeivviide lánhan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievdeamis ja sierranas dasa gullevaš lánhan (341/2014) 7 a §, vuodustusat s. 18

15 Árrabajásgeassinláhka 7 a §

16 Ráđdehusa evttohus riikkabeivviide lánhan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievdeamis ja sierranas dasa gullevaš lánhan (341/2014) 7 a §, vuodustusat s. 18

17 Árrabajásgeassinláhka 7 a §

18 Ráđdehusa evttohus riikkabeivviide lánhan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievdeamis ja sierranas dasa gullevaš lánhan (341/2014) 7 a §, vuodustusat s. 19

Máná árrabajásgeassinplána galgá sisttisdoallat čuovvovaš áššiid:

- máná ovdáneapmái ja oahppamii laktáseaddji gievrvuođaid ja máná beroštumiid
- mihttomeriid, mat dorjot máná ovdáneami, oahppama ja buresbirgejumi, mihttomeriid ollašuttindoaimmaid ja ollašuvvama árvvoštallama
- doarjaga, man máná vejolaččat dárbbáša (lohku 5)
- vejolaš dálkkasdikšunplána
- áššiid, maid mánát, bargit ja fuolaheaddjit leat ovttas soahpan
- earáid plána gárvemii oassálastán eará vejolaš áššedovdiid
- dieđu das, goas plána lea ráhkaduvvon ja dárkkistuvvon ja goas plána dárkkistuvvo čuovvovaš háve.

1.4 Báikkálaččat mearridanvuloš áššit

Báikkálaš árrabajásgeassinplána ja máná árrabajásgeassinplána gárvejuvvojit árrabajásgeassinlága ja árrabajásgeassima lágideaddji mearrádusaid mielde nu ahte plánat čuvvot dán logus ja dáin vuoduštusain govviduvvon mihttomeriid ja prinsihpaid. Árrabajásgeassinplána vuoduštusaid guđege váldologu loahpas meroštallo, maid báikkálaš árrabajásgeassinplánas galgá dán logu mielde mearridit ja govvidit.

Báikkálaš árrabajásgeassinplána sáhtá dohkkehit juogo gieldda, ovtadaga, joavkku dahje dihto doaibmanvuogi dásis dahje nu ahte dat guoská oasi gielddas, ovtadagas, joavkkus dahje doaibmanvuogis. Eará bálvalusbuvttadeaddji doaimmas árrabajásgeassinplána sáhtá dohkkehit ovdalis namuhuvvon prinsihpaid mielde dahje nu ahte plána guoská bálvalusbuvttadeaddji olles doaimma.¹⁹

Báikkálaš plána gárvedettiin árrabajásgeassima lágideaddji mearrida ja govvida árrabajásgeassinplánas,

- man gillii árrabajásgeassinplána ráhkaduvvo ja dohkkehuvvo
- ráhkaduvvogo báikkálaš plána ollásit dahje oassái lágideaddji, ovtadaga, joavkku dahje doaibmanvuogi dásis dahje guovlluguovdasaš plánan
- guđelágan ráhkadus, áššiid gieđahallanortnet ja almmustahttinvuohki árrabajásgeassinplánas lea
- mo árrabajásgeassinbargit, mánát ja fuolaheaddjit oassálastet árrabajásgeassinplána ráhkadeapmái, árvvoštallamii ja ovddideapmái²⁰
- mo ovttasbargu ovdaoahpahusain, vuodđooahpahusain ja sosiála- ja dearvvašvuodđadoaimma áššedovdiiguin ja eará dárbbášlaš ovttasbargoguimmiiguin ollašuttu
- mo báikkálaš erenoamášvuodát, iešguđetlágán árrabajásgeassima lágidanvuogit, ovddideami mihttomearit ja eará mánáid guoski báikkálaš plánat plánat váldojit árrabajásgeassinplána ráhkadeamis vuhtii
- mo árrabajásgeassinplána ráhkaduvvo, mo dan ollašuvvan árvvoštallo ja mo dat ovddiduvvo
- máná árrabajásgeassinplána ráhkadusa ja dan ráhkadeapmái ja árvvoštallamii laktáseaddji vuogádagaid.

Báikkálaš árrabajásgeassinplánas sáhtá atnit ávkin árrabajásgeassinplána vuoduštusaid teavstta.

19 Ráđđehusa evttohus riikkabeivviide láhkan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievdadeamis ja sierranas dasa gullevaš láhkan (341/2014) 9 a §, vuoduštusat s. 21

20 Árrabajásgeassinláha 7 b §

2. ÁRRABAJÁSGEASSIMA BARGU JA DÁBÁLAŠ MIHTTOMEARIT

Árrabajásgeassin lea servodatlaš bálvalus, mas leat mánggat mihttomearit. Árrabajásgeassima mihttomearrin lea ovddidit máná oppalaš bajásšaddama, ovdáneami ja oahppama ovttasbarggus fuolaheaddjiiguin. Árrabajásgeassin lea mánáid dásseárvvu ja ovtaveardásašvuođa ovddideaddji ja vealaheami eastadeaddji bálvalus. Árrabajásgeassimis skáhppojuvvon dieđut ja dáiddut nannejit máná oasálašvuođa ja aktiivvalaš doaibmama servodagas. Dan lassin árrabajásgeassin doarju fuolaheaddjiid bajásgeassinbarggu ja dahká vejolažžan sin oassálastima bargoeallimii dahje studeremii.

2.1 Árrabajásgeassima lágideami stivrejeaddji geatnegasvuođat

Gielda lea geatnegahtton lágidit árrabajásgeassima gieldda dárbbuid mielde. Árrabajásgeassima sáhtta árrabajásgeassinlága mielde ollašuttit beaiveruovttus, bearašbeaivedivššus dahje eará árrabajásgeassinhámis.²¹ Lágas ásašuvvon máná vuoigatvuohta árrabajásgeassimii guoská árrabajásgeassima, mii dáhphuvvá beaiveruovttus dahje bearašbeaivedivššus. Fuolaheaddji mearrida máná oassálastimis árrabajásgeassimii. Ovdaoahpahussii oassálasti mánás galgá leat vejolašvuohta oassálastit árrabajásgeassimii nu mo láhka vuoigadahtta²².

Gielda dahje gielddaidovttastupmi sáhtta lágidit árrabajásgeassima ieš dahje skáhppot árrabajásgeassima almmolaš dahje priváhta bálvalusaid buvttadeaddjis. Dalle go árrabajásgeassinbálvalusat skáhppojuvvon eará bálvalusbuvttadeaddjiin, gielda dahje gielddaidovttastupmi galgá leat sihkkar ahte bálvalusat leat gielddadoaimmas gáibiduvvon dásis. Árrabajásgeassima lágideaddji vástida das, ahte bálvalusat lágiduvvojit árrabajásgeassima ásašusaid ja árrabajásgeassinplána vuođuštusaid mielde²³. Gieldda doaibmanorgána dahje dan mearridan virgedoalli, guovlluhálddahušdoaimmahat ja sosiála- ja dearvvašvuođušuoorggi lohpe- ja gohcindoaimmahat stivrejit, bagadallet ja gohčet priváhta bálvalusa lágideaddji²⁴.

Gielda galgá fuolahit das ahte dat bastá lágidit árrabajásgeassima máná eatnigillii, suoma-, ruoŋa- dahje sámegillii²⁵. Seavagielat mánáide árrabajásgeassin lágiduvvo seavagillii²⁶. Sierramánáidgárdeoahpaheaddji bálvalusat gálget leat gieldda geavahusas árrabajásgeassima dárbbu mielde²⁷.

Árrabajásgeassima lágideami geatnegasvuođat vuođđduvvot Suoma vuođđoláhkii, árrabajásgeassinláhkii ja beaivedivššus addojuvvon ásašussii²⁸ ja Árrabajásgeassinplána vuođuštusaide. Árrabajásgeassin heiveha mearrádusaid maid dási sosiálafuolahusas²⁹ ja hálddahušlágas³⁰ ja lága virgeoapmahaččaid doaimma almmolašvuođuš³¹. Suoma vuođđolága

21 Árrabajásgeassinláhka 11 § 1. mom. (580/2015)

22 Árrabajásgeassinláhka 11 b § (1290/1999)

23 Árrabajásgeassinláhka 10 § (909/2012)

24 Láhka priváhta sosiálabálvalusain (922/2011) 3 § ja Árrabajásgeassinláhka 1 ja 10 §

25 Árrabajásgeassinláhka 11 § 2 mom.

26 Árrabajásgeassinláhka 2 a §:n (580/2015) 6. čuokkis

27 Árrabajásgeassinláhka 4 a § (909/2012) 2. mom.

28 Ásašus mánáid beaivedivššus (239/1973)

29 Sosiálafuolahusláhka (1301/2014) ja Láhka sosiálafuolahusa áššehasa sajádagas ja vuoigatvuodain (812/2000)

30 Hálddahušláhka (434/2003)

31 Láhka virgeoapmahaččaid doaimma almmolašvuođuš (621/1999)

mielde geange ii oáččo almmá dohkálaš vuodušusa ásaht sierra sajádahkii sohkabeali, agi, riegiadanduogáža, giela, oskku, jáhku, oaivila, dearvvašvuodadili, lámisvuoda dahje olbmui gullevaš eará siva vuodul³². Árrabajásgeassima lágideamis galgá váldit vuhtii maiddái geatnegasvuodaid, mat bohtet eará láhkaásaheamis ja riikkaidgaskasaš soahpamušain, maidda Suopma lea čatnasan. Dákkárat leat ovdamearkka dihte ovttaveardásašvuodáláhka³³, dásseárvoláhka³⁴, Eurohpá olmmošvuoigatvuodaidsoahpamuš³⁵, ON:a máná vuoigatvuodaid soahpamuš³⁶, ON:a oktasášsoahpamuš lámisolbmuid vuoigatvuodain³⁷, ON:a julggaštus eamiálbmogiid vuoigatvuodain³⁸ ja ON:a bistevas ovdáneami mihttomearit³⁹. Árrabajásgeassin ovddiduvvo inkluusioprinsihpa mielde. Buot mánát sáhttet ovtta oassálastit árrabajásgeassimii ovdamearkka dihte doarjaga dárbbus, lámisvuodas dahje kultuvrralaš duogázis fuolatkeahtá.

Árrabajásgeassima riikkaviidosaš mihttomeriin mearriduvvo árrabajásgeassinlágas. Mihttomearit stivrejit sihke vuoduštusaid ja báikkálaš ja máná árrabajásgeassinplána gárvema, ollašuttima ja árvvoštallama.

Árrabajásgeassinlága⁴⁰ mielde árrabajásgeassima mihttomearrin lea

- 1) ovddidit buot mánáid oppalaš bajásšaddama, dearvvašvuoda ja buresbirgejumi sin agi ja ovdáneami mielde;
- 2) doarjut máná oahppanvejolašvuodaid ja ovddidit eallinagi guhkkosaš oahppama ja skuvlejumi dásseárvvu ollašuvvama;
- 3) ollašuttit máná stoahkama, lihkadeami, dáidaga ja kulturárbbi mánggabealat pedagogalaš doaimma, ja duddjot posiitiiva oahppanvásáhusaid
- 4) dorvvastit oahppama ovddideaddji, dearvvašlaš ja dorvvolaš árrabajásgeassinbirrasa
- 5) dorvvastit máná gudnejahtti doaibmanvuogi ja nu bissovaš mánáid ja árrabajásgeassinbargiid gaskasaš vuorrováikkuhusgaskavuoda go vejolaš;
- 6) addit buot mánáide ovttaveardásaš vejolašvuodaid árrabajásgeassimii, ovddidit sohkabeliid dásseárvvu ja duddjot sidjiide áddejumi ja oktasáš kulturárbevieruid ja iešguđetlágán gielalaš, kultuvrralaš ja oskkáldas duogážiid ja eallinoainnuid gudnejahttima;
- 7) dovdat máná individuála doarjaga dárbbu ja lágidit vuogálaš doarjaga árrabajásgeassimis dárbbu mielde mánggasuorggat ovttasbarggus;
- 8) ovddidit máná ovttasbargan- ja vuorrováikkuhusdáidduid, ovddidit máná doaibmama veardásašjoavkkus ja oahpistit ehtalaččat vásttolaš doaibmamii, eará olbmuid gudnejahttimii ja servodaga lahttuvuhtii;
- 9) sihkkarastit máná vejolašvuoda oassálastit ja váikkuhit iežas áššiide;
- 10) doaibmat ovtta mánáin, máná vanhemiiguin dahje eará fuolaheaddjiiguin máná dássettolaš ovdáneami ja oppalaš buresbirgejumi buorrin ja doarjut máná vanhema dahje eará fuolaheaddji bajásgeassinbarggus.

Árrabajásgeassima lágideaddjis lea geatnegasvuolta mitalit fuolaheaddjiide árrabajásgeassima mihttomeriin ja dan iešguđetlágán doaibmanvugiin. Fuolaheaddjái lágiduvvo vejolašvuolta oassálastit ja váikkuhit máná árrabajásgeassima plánemii, ollašuttimii ja árvvoštallamii. Dan

32 Suoma vuodđoláhka (731/1999) 6 § 2 mom. ja 19 §

33 Ovttaveardásašvuodáláhka (1325/2014)

34 Nissoniid ja dievdduid gaskasaš dásseárvvus addojuvvon láhka (609/1986) ja dan rievdadus (1329/2014)

35 Eurohpá olmmošvuoigatvuodaid soahpamuš 1990

36 ON:a oktasášsoahpamuš máná vuoigatvuodain 1989

37 ON:a oktasášsoahpamuš lámis olbmuid vuoigatvuodain 2007

38 ON:a julggaštus eamiálbmogiid vuoigatvuodain 2007

39 Bistevas ovdáneami mihttomearit – Agenda 2030. ON:a oktasášoahkkin 2015

40 Árrabajásgeassinláhka 2 a §

lassin fuolaheaddjái lágiduvvo jeavddalaččat vejolašvuohta oassálastit báikkálaš ja individuála árrabajásgeassima plánemii ja árvvoštallamii.

Mánáid oassálastin árrabajásgeassimii molsašuddá bearrašiid válllejumi, máná lágas mearriduvvon vuoigatvuođa ja árrabajásgeassima lágideaddji mearrádusa mielde. Dán galgá váldit vuhtii báikkálaš plánaid ráhkadeamis.⁴¹

Árrabajásgeassimis oahppanbiras galgá leat ovddideaddji, oahppama ovddideaddji, dearvvašlaš ja dorvvolaš máná agi ja ovdáneami dáfus. Doaibmansajit ja doaibmanbiergasat galget leat áššáigullevaččat, ja dain galgá vuhttot easttahisvuohta⁴². Beaveruovttu dahje bearašbeaivedivššu mánát galget oažžut mánggabealat borramuša. Boradeapmi galgá leat vuogálaččat lágiduvvon ja stivrejuvvon.⁴³ Árrabajásgeassin ii čana mánáid sin oskku, eallinoainnu dahje politihkalaš guottiheami mielde. Árrabajásgeassima ii oaččo geavahit gávppálaš váikkuheami gaskaoapmin.

Árrabajásgeassin čuovvu bargiid dohkálašvuođagáibádusaid guoski mearrádusaid⁴⁴. Dan lassin árrabajásgeassimis váldojuvvojit vuhtii mearrádusat, mat gusket bargosuodjaleami, dorvvolašvuođa ja mánáiguin bargi olbmuid rihkusduogáža čielggadeami⁴⁵. Árrabajásgeassin eastada givssideami ja váldá dasa beali⁴⁶. Dorvvolašvuođa ovddideami galgá plánat ja árvvoštallat jeavddalaččat. Giella galgá árrabajásgeassima lágideaddji ovtasbargat oahpahusas, lihkadeamis, kultuvrras, sosiálafulahusas, mánnasuodjaleamis, mánnarávvehatdoaimmas ja eará dearvvašvuođadivššus vástideaddji doaibmiiguin ja eará dárbbalaš doaibmiiguin.⁴⁷ Árrabajásgeassinbargiid geatnegahttet maiddá mearrádusat, mat gusket sosiálafulahusbálvalusaid jodiheami ja mánnasuodjalahuslammuhusa dahkama⁴⁸.

2.2 Árrabajásgeassima doaibmanvuogit

Árrabajásgeassin lágiduvvo beaveruovttus, bearašbeaivedivššus dahje eará árrabajásgeassinhámis, ovdamearkka dihte searve- dahje stoahkandoaibman⁴⁹. Árrabajásgeassinlága ja árrabajásgeassinplána vuođuštusaid mihttomearit stivrejit buot árrabajásgeassima doaibmanvugiid. Árrabajásgeassima doaibmanvuogit leat iešguđetlágánat sihke oahppanberras, resurssaid, bargiid skuvlejumi ja dohkálašvuođagáibádusaid, bargoveaga ráhkadusa, mánnájoavkkuid sturrodagaid ja mánáid ja bargiid gaskasaš gorrelogu dáfus. Lea dehálaš, ahte fuolaheaddjit ožžot doarvái dieđu buot doaibmanvugiid sisdoalus ja iešvuođain. Bargit ja fuolaheaddjit ságastallet das, guđelágan árrabajásgeassinvuohki ja viidodat vástida máná dárbbuid ja ovddu.⁵⁰ Árrabajásgeassima lágideaddji fállá rávvema ja bagadallama bálvalusaid álggus, muhto maiddá dalle, go mánná lea juo mielde árrabajásgeassinbálvalusain.⁵¹

41 Árrabajásgeassinláhka (108/2016) 11, 11 a ja 11 b § ja Ráđđehusa evttohus riikkabeivviide lánhan sihke árrabajásgeassinlága ja mánáid ruoktodikšuma ja priváhta divššu doarjagis addon lága rievddadeamis (80/2015) 11a ja 11 b §, vuođuštus s. 37-45

42 Árrabajásgeassinláhka 6 § (580/2015)

43 Árrabajásgeassinláhka 2 b § (580/2015)

44 Láhka sosiálafulahusa ámmátlaš bargiid dohkálašvuođagáibádusain (272/2005) 7-8, 10, 15-16 § ja Lahka sosiálafulahusa ámmátbargiin (817/2015) 3 ja 8 §

45 Láhka mánáiguin doaibmi olbmuid rihkusduogáža čielggadeamis (504/2002)

46 Ráđđehusa evttohus riikkabeivviide lánhan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievddadeamis ja sierranas dasa gullevaš lánhan (341/2014) 6 §, vuođuštus s. 17

47 Árrabajásgeassinláhka 11 e § (580/2015)

48 Sosiálafulahusláhka 35 § ja Mánáidsoodjalahka 25 ja 25 a § (88/2010 ja 1302/2014)

49 Árrabajásgeassinláhka 1 §

50 Árrabajásgeassinláhka 11 a § (108/2016), 11 b § (1290/1999) ja 11 c § (909/2012), Láhka mánáid ruoktodikšuma ja priváhta dikšuma doarjagis (1128/1996) ja Ráđđehusa evttohus riikkabeivviide lánhan sihke árrabajásgeassinlága ja mánáid ruoktodikšuma ja priváhta dikšuma doarjagis addojuvvon lága rievddadeamis (80/2015) 11 a §, vuođuštus s. 22, 37-45

51 Ráđđehusa evttohus riikkabeivviide lánhan árrabajásgeassinlága ja mánáid ruoktodikšuma ja priváhta divššu doarjagis addon lága rievddadeamis (80/2015) 11 a §, vuođuštus s. 42

Árrabajásgeassima dábálemos doaibmanvuohki lea árrabajásgeassin beaiveruovttuin. Beaiveruovttuin doaibma ollašuhtto joavkku hámis. Mánát juhkkot joavkkuid ovdamearkka dihte sin agi, bearašgaskavuođaid dahje doarjaga dárbbu vuodul. Joavkkut galget leat pedagogalaččat vuogálaččat ja daid hábmemis galgá váldit vuhtii bargiid lohku ja joavkkuid eanaš sturrodahkii laktáseaddji mearrádusaid⁵². Bargiin, geat barget beaiveruovttuin dikšun- ja bajásgeassinbargguin, unnimustá goalmádasas galgá leat dohkálašvuohta mánáidgárdeoahpaheaddji bargui, earáin galgá leat sosiálafuolahusa ámmátlaš bargiid dohkálašvuođagáibádusain addojuvvon lága 8 §:s mearriduvvon ámmátlaš dohkálašvuohta⁵³. Beaiveruovttuid bargiid mánggasuorggatvuohta lea alladásat árrabajásgeassima vuoddu dalle go buohkaid máhttu geavahuvvo, ja ovddasvástádusat, barggut ja ámmátrollat ollašuvvet vuogálaččat. Árrabajásgeassinláhka deattuha pedagogihka mearkkašumi ja seammás mánáidgárdeoahpaheaddji pedagogalaš ovddasvástádusa⁵⁴. Oppalaš ovddasvástádus mánnájoavkku doaimma plánemis, dan mihttomeriid ollašuvvamis ja árvvoštallamis ja ovddideamis lea mánáidgárdeoahpaheaddjis. Mánáidgárdeoahpaheaddjit, mánnageahččit ja eará árrabajásgeassinbargit plánedit ja ollašuttet doaimma ovttas.

Bearašbeaivedikšun lea árrabajásgeassin, mii ollašuhtto unna joavkkus. Dan sáhtá lágidit bearašbeaivedivššara dahje máná ruovttus dahje joavkobearašbeaivedikšun. Bearašbeaivedivššus mánnájoavkkuid hábmemis galgá giddet fuomášumi vuogálašvuhtii. Ruovttus bearašbeaivedivššarat vástidit iežaset joavkku doaimmas. Bearašbeaivedivššu jodiheapmi doarju bearašbeaivedivššiid vuogalaš doaimma plánema ja ollašuttima.

Eará árrabajásgeassima ollašuttin ja deattuhusat molsašuddet lágideaddji mearrádusaid mielde. Eará árrabajásgeassima sáhtá lágidit ovdamearkka dihte duhkoraddanbái- dahje searvedoaibman. Doaibma lea bagadallon ja dat sisttisdoallá iešguđetlágan mihttomeriid. Eará árrabajásgeassin sáhtá fállat ovdamearkka dihte olgolihkadeami, iehčanas stoahkama, dáidda- dahje lihkanbajásgeassima. Dan lassin árrabajásgeassin sáhtá fállat fuolaheaddjai bagadallon ovtastallama mánáiguin ja eará sosiála kontávttaid.

2.3 Árrabajásgeassin oassin máná bajásšaddama ja oahppanbálgá

Árrabajásgeassin lea dehálaš mánáid ja sin bearrašiid bálvalus, masa eatnašat mánáin oassálastet ovdal oahppogeatnegasvuođa. Mánát mielddisbuktet árrabajásgeassimii iežaset ovddit eallinvásáhusa, man guovddáš rollas leat fuolaheaddjiid ja mánáid gaskasaš vuorrováikkuhus- ja gierisgaskavuođat. Bargiid bargun lea hukset luhtolaš gaskavuođa mánáiguin. Fuolaheaddjiid ja bargiid gaskasaš ovttasbargu buktá bissovašvuođa ja dorvvolašvuođa mánáid eallimii. Go máná fuolaheaddjit ja árrabajásgeassinbargit sohpet árrabajásgeassima mihttomeriin, lea dehálaš, ahte deaivvadeapmi lea rabas, gudnejahtti ja ovttaeardásaš. Jeavddalaš ovttasbargu lea dehálaš, vai bearrašiid ja bargiid oktasaš bajásgeassinbarggu duddjo mánnái vuogas ollisvuođa.

Pedagogalaš doaimma vuoddu lea áddejupmi mánnávuođa mearkkašumis ja diehtu mánáid bajásšaddamis, ovdáneamis ja oahppamis. Seamma dehálaš lea dovdat buot mánáid ja váldit vuhtii sin individuála ovdáneami. Máná dovdan gáibida nu bissovaš mánáid ja bargiid gaskasaš vuorrováikkuhusgaskavuođaid go vejolaš⁵⁵.

52 Árrabajásgeassinláhka 5 § (108/2016) ja 5 a § (580/2015)

53 Ásahus mánáid beaivedivššus 6 § (806/1992) 4 mom. (1282/2015)

54 Árrabajásgeassinláhka 1 ja 7 a §

55 Árrabajásgeassinláhka 2 a § 5. čuokkis

Árrabajásgeassin ja dasa gullevaš ovdaoahpahus hukse vuoddu eallinagi oahppamii ja ollisvuhtii, mii ovdána máná ovdáneami ja oahppama dáfus jearggalaččat. Alladását ollisvuodda vuolggasadjin lea dat ahte sihke árrabajásgeassin ja ovda- ja vuodđooahpahusa bargit dovdet skuvlenuogádaga ja dan iešguđet muttuid guovddáš mihttomeriid, iešvuodaid ja vuogádagaid. Mánáid buresbirgejumi, ovdáneami ja oahppama njuovžilvuodda dihte maiddá sirdásanáigodagat plánejuvvojit ja árvoštallojuvvojit.

Árrabajásgeassima lágideaddji hukse ovttasbarggu ráhkadusaid ja dieđu sirdima vuogádagaid, maid bokte sirdáseamit ruovttus árrabajásgeassimii, árrabajásgeassima áigge ja árrabajásgeassimis ovdaoahpahussii ja doppe vuodđooahpahussii leat nu njuovžilat go vejolaš. Sirdásanáigodagain fuolaheaddjit ja bargit barget ovttas máná ovddu buorrin. Dieđu sirdimis sáhtta atnit ávkin árrabajásgeassima áigge čohkkejuvvon dokumeantaid, mat govvidit máná ovdáneami ja oahppama ja mánnái ráhkaduvvon árrabajásgeassinplána. Dieđu sirdin čuovvu gustodeaddji mearrádusaid.⁵⁶

2.4 Árvovuoddu

Árrabajásgeassinplána vuodduštusaid árvovuoddu almmolaš prinsihppan lea, ahte máná ovdu lea ovdasajis, ahte mánás lea vuoigatvuohta buresbirgejupmái, fuolaheapmái ja suodjaleapmái, ahte máná oaivil váldojuvvo vuhtii. Dasa lassin prinsihppan lea ovttaveardásaš ja dásseárvosaš meannudeami geatnegasvuohta ja máná vealahangielldu ON:a máná vuoigatvuodaid soahpamuša⁵⁷, árrabajásgeassinlága⁵⁸ ja ON:a lámisolbmuid vuoigatvuodaid guoski oktasašsoahpamuša mielde⁵⁹.

MÁNNÁVUODA IEŠÁRVU

Árrabajásgeassima bargun lea suodjalit ja ovddidit máná vuoigatvuođa buori ja dorvvolaš mánnávuhtii. Árrabajásgeassin vuodđuduvvá áddejupmái mánnávuoda iešárvvus. Buot mánát lea erenomážit ja divrasat juste dakkárin go sii leat. Juohkehaččas lea vuoigatvuohta ovdanbuktit iežas oaiviliid sihke váldojuvvot vuhtii ja áddehallat dakkárin go son lea ja maid iežas servoša lahttun.

OLMMOŽIN BAJÁŠŠADDAN

Árrabajásgeassin vuodđuduvvá eallima, bistevas eallinvuogi ja olmmošvuoigatvuodaid gudnejahttimii ja olmmošárvvu loavkitmeahttunvuhtii. Árrabajásgeassin doarju máná bajáššaddama olmmošvuhtii, man vuodđun lea figgamuš duohtavuhtii, buorrevuhtii, čábbodahkii, vuoiggalašvuhtii ja ráffái. Árrabajásgeassin atná árvvus čuvgehusa mii boahtá ovdan vuogis jurddašit sihke iežas, earáid, birra ja dieđu birra ja maiddá vuogis ja hálus doaibmat riektá. Bargit arvvosmahttet mánáid doaibmat árvovuoddu mielde ja ságastallat árvvuid ja nieguid birra. Árrabajásgeassimis givssideapmi, rasisma dahje veahkaváldi ii dohkkehuvvo mange hámis dahje geasge.

MÁNÁ VUOIGATVUODAT

Mánás lea vuoigatvuohta ovdanbuktit iežas, iežas oaiviliid ja jurdagiid daiguin ovdanbuktinvugiiguin mat sus leat. Buot mánáin lea vuoigatvuohta buori oahpahussii, fuolaheapmái ja arvvosmahtti

⁵⁶ Láhka sosiálfuolahusa áššehasa sajádagas ja vuoigatvuodain 16 ja 17 §

⁵⁷ ON:a oktasašsoahpamuš máná vuoigatvuodain 1989

⁵⁸ Árrabajásgeassinláhka 2 a, 2 b, 7 a ja 7 b §

⁵⁹ ON:a oktasašsoahpamuš lámisolbmuid vuoigatvuodain 2007

máhcahahkii. Mánás lea vuoigatvuohta sihke stoahkat, oahppat stoahkama bokte ja illudit oahppamis ja maid hukset áddejumi iežas birra, iežas identitehtas ja máilmmis iežas čálganmutter mielde. Mánás lea vuoigatvuohta vásihit searvvušvuođa ja jovkui gullevašvuođa. Mánás lea vuoigatvuohta oazžut mánggabealat dieđu, giedahallat iežas dovdduid ja ruossalasvuođaid ja iskkadit ja oahppat ođđa áššiid.⁶⁰

OVTTAVEARDÁSAŠVUOHTA, DÁSSEÁRVU JA MÁNGGAHÁMATVUOHTA

Árrabajásgeassin ovddida suomelaš oktasašgotti demokrátalaš árvvuid, dego ovttaveardásašvuođa, dásseárvu ja mánggahámatvuođa. Mánáin galgá leat vejolašvuohta ovddidit dáidduideaset ja bargat válljejumiid ovdamearkka dihte sohkahealis, sohkađuogážiis, kulturđuogážiis dahje eará olbmuid laktáseaddji sivain fuolatkeahhtá. Bargit galget hukset mánggahámatvuođa gudnejahtti atmosfeara. Árrabajásgeassin vuodđuduvvá mánggahámat suomelaš kulturárbái ja hápmášuvvá ain mánáid, sin fuolaheaddjiid ja bargiid vuorrováikkukhusas.

BEARRAŠIID MÁNGGAHÁMATVUOHTA

Ámmátlaš, rabas ja gudnejahtti meannudeapmi mánggahámat bearrašiid ja bearrašiid iešguđetlágán gielaid, kultuvrraid, eallinoainnuid, oskkuid, árbevieruid ja bajásgeassinoinnuid ektui hukse vuoddu buori bajásgeassinovttasbargui⁶¹. Mánáid bearašidentitehta ja bearašgaskavuodaid dorjot nu ahte buot mánát sáhttet dovdat iežaset bearraša divrrasin.

DEARVVAŠLAŠ JA BISTEVAŠ EALLINVUOHKI

Árrabajásgeassima bargun lea láidet mánáid dearvvašvuođa ja buresbirgejumi ovddideaddji eallinvugiide. Mánáide fállat vejolašvuođaid ovddidit iežaset dovddadáidduid ja estehtalaš jurddašemi. Árrabajásgeassin dovda ja čuovvu bistevaš eallinvuogi prinsihpaid nu ahte sosiála, kultuvrralaš, ekonomalaš ja ekologalaš aspeavttat váldojuvvojit vuhtii. Árrabajásgeassin hukse vuoddu ekososiála čuvgehussii nu ahte olmmoš ádde, ahte ekologalaš bistevašvuohta lea sosiála bistevašvuođa ja olmmošvuoigatvuođaid ollašuvvama eaktu.

2.5 Oahppanáddejummi

Árrabajásgeassinplána vuodduštusat vuodđuduvvet oahppanáddejumái, man mielde mánát bajásšaddet, ovdánit ja ohppet vuorrováikkukhusas eará olbmuiquin ja lagasbirrasiiguin. Oahppanáddejummi vuodđuduvvá maidái áddejumái das ahte máná lea aktiiva doaibmi. Mánát leat riegeamei rájes sáhkkit ja háliidit oahppat ođđa áššiid, geardduhit ja jievžat. Oahppan lea oppalaš doaibma ja dat dáhpáhuvvá juohke sajis. Das ovttastuvvet dieđut, dáiddut, doaimmat, dovddut, áiccut, gorutlaš vásáhusat ja jurddašepmi. Oahppan dáhpáhuvvá earret eará dalle, go máná áiccada ja dárkkoda birra ja ádestallá earáid doaimmaid. Mánát ohppet maidái go stohket, lihkadit, dutket, barget iešguđetlágán bargobihtáid, ovdanbuktet iežaset oaiviliid ja buđaldit dáidagiin.

Árrabajásgeassimis oahppama vuolggasadjin leat mánáid ovddit vásáhusat, sin beroštumit ja máhttin. Lea dehálaš, ahte ohppojuvvon áššiin lea oktavuoha mánáid ovdáneaddji

⁶⁰ ON:a oktasašsoahpamuš máná vuoigatvuođain 1989

⁶¹ Árrabajásgeassinláha 2 a § 6. čuokkis

válmmašvuodaide ja eará vásáhusmáilbmái ja kulturduogázii. Mánát ohppet buoremusat dalle go vedjet bures ja dovdet dorvvolašvuoda dovddu. Positiiva dov dovásáhusat ja vuorrováikkhusgaskavuodát ovddidit oahppama. Veardásašjoavku ja vásáhusat servošii gullevašvuodas leat máná oahppama ja oasálašvuoda dáfus guovddážiis. Mánát galget oažžut iežaset oahppamii bargiid bagadallama ja doarjaga. Mánáid beroštahtti, ulbmildidolaš ja doarvái hástaleaddji doaibma movttiidahtta oahppat lasi. Buot mánát galget oažžut vásáhusaid lihkestuvvamis ja illudit iežaset doaimmas ja oahppanvugiin.

Stoahkan lea mearkašahhti oassi árrabajásgeassinahkásaš mánáid oahppama. Dat motivere máná ja addá ilu. Seammás mánát ohppet mánggaid dáidduid ja dieđuid. Árrabajásgeassimis lea dehálaš áddet stoahkama iešárvvu mánnái ja dan pedagogalaš mearkašumi máná oahppamii, oppalaš ovdáneapmái ja buresbirgejupmái.

2.6 Pedagogalaččat deattuhuvvon bajásgeassima, oahpahusa ja divššu ollisvuohhta

Árrabajásgeassinplána vuodustusain pedagogihkka vuodđuduvvá meroštallon árvovuđđui, áddejupmái mánás, mánnávuodas ja oahppamis. Pedagogihkain oaivvildit mánggadiedalaš, earenoamážit bajásgeassin- ja árrabajásgeassindiedalaš dihtui vuodđuduvvi doaimma, mii lea ámmátlaččat jođihuvvon, ámmátolbmuid čađahan ja plánejuvvon, ja man ulbmilin lea ollašuhttit mánáid buresbirgejumi ja oahppama. Dat oidno árrabajásgeassima doaibmankultuvrras, oahppanberrasis ja bajásgeassimis ja oahpahusa ja divššu ollisvuodas. Pedagogihka deattuheapmi árrabajásgeassima ollisvuodas gáibida pedagogalaš áššedovdamuša⁶² ja dan, ahte bargit leat ovttá oaivilis das, mo mánáid oahppama ja buresbirgejumi sáhtta buoremusat ovddidit.

Árrabajásgeassin čađahuvvo bargiid, mánáid ja birrasa vuorrováikkhusas, mas bajásgeassin, oahpahus ja dikšu hábmejit čavddis ollisvuoda. Dán golmma doahpaga sáhtta geahčadit sierra, muhto praktihkas dat čatnasit oktii. Ná lea vejolaš lahkoni oppalažžat máná bajásšaddama, ovdáneami ja oahppama ovdáneami. Bajásgeassin, oahpahus ja dikšu deattuhuvvojit iešguđet láhkái sierraahkásaš mánáid doaimmas ja árrabajásgeassima iešguđet doaibmanvuogis.

Bajásgeassima bokte kultuvrralaš árvvut, dábit ja norpmat sirdašuvvet, hápmašuvvet ja ođasmuvvet. Bajásgeassima ulbmilin lea sirdit kulturárbbi, dehálažžan adnojuvvon árvvuidda ja árbevieruid čuovvovaš sohka buvvi. Bajásgeassin oahpista mánáid hábmet iežaset oaiviliid ja árvvoštallat kritihkalaččat dábálaš jurddašan- ja doaibmanvugiid ja doaibmat ehtalaččat bisteveaččat. Bajásgeassima čuvgehusbargun lea didolaččat stivret mánáid individuála identitehta hápmašuvvama nu ahte mánát ohppet fuomášit iežaset doaimma váikkhusaid eará olbmuid ja birrasii. Mánáid ovdáneami doarjalit nu ahte sii ohppet doaibmat ja geavahit dáidduideaset maiddái earáid buorin.

Oahpahusa vuolggasadjin lea árrabajásgeassinplána vuodustusain meroštallon oahppanáddejuvvi. Oahppama ulbmilin lea ovddidit mánáid oahppama ja veahkehit mánáid hábmet mearkašumiid iežaset birra, eará olbmui ja birastahtti máilmmis. Árrabajásgeassima ulbmilin lea movttiidahttit ja motiveret mánáid oahpahallat ođđa áššiid ja iskkadit iešguđetlágán oahppanvugiid. Oahpahus doarju ja atná ávkin mánáid lunddolaš sáhkkiivuoda. Oahpahus váldá vuhtii mánáid ovdáneaddji

62 Ráđdehusa evttohus riikkabeivviide láhkan máná beaivediksumis addojuvvon lága rievdadeamis ja sierranas dasa gullevaš láhkan (341/2014) 7 a §, vuodustusat s. 18

dáidduid, beroštumiid ja nana beliid ja sin individuála doarjaga dárbbuid. Dan lassin oahpahusa vuodđun leat oahppanbirrasii (lohku 3.2), viiddes máhttimii (lohku 2.7) ja pedagogalaš doaibmamii (lohku 4) ásahuvvon mihttomearit.

Dikšu dárkkuha fysalaš vuodđodárbbuin fuolaheami ja emotionála berošteami. Ulbmilin lea, ahte mánná dovda, ahte son lea árvvusadnon, áddejuvnon ja oktavuodas eará olbmui. Buori divššu ja fuolahusa vuodđun lea guovttebealat ja gudnejahtti vuorrováikkuhusgaskavuohta ja lagasvuohta. Beaivválaš dáhpháhusat, dego boradeapmi, gárvodeapmi, nuoladeapmi, vuoingasteapmi ja hygienas fuolaheapmi leat guovddáš oassi máná beivvi. Árrabajásgeassima dikšundilálašvuođat leat seamma áigge bajásgeassin- ja oahpahusdáhpháhusat, main mánát ohppet ovdamearkka dihte vuorrováikkuhusdáidduid, alddis fuolaheami, áiggi hálldašemi ja buriid dábiid.

2.7 Viiddes máhttin

Árrabajásgeassin hukse vuoddu máná viiddes máhttimii. Viiddes máhttin čohkiida dieđuid, dáidduid, árvvuid, jurddašanguid ja dáhtu ollisvuođas. Máhttin dárkkuha maidái dieđuid ja dáidduid geavahannávccaid ja maidái doaibmama iešguđet dilálašvuođa mielde. Dasa, mo mánát geavahit iežaset dieđuid ja dáidduid, váikkuhit mánáid árvvut ja jurddašanguit ja dáhttu doaibmat. Viiddes máhttin dárbbasuvvo go máilbmii rievda. Olmmožin bajásšaddan, studeren, bargan ja riikkavuložin doaibman dál ja boahhtevuođas gáibida diehto- ja dáidosurggiid rasttildeaddji ja ovtasteaddji máhttima. Viiddes máhttima ovdáneapmi ovddida mánáid bajásšaddama indiviidan ja servoša lahttun. Máhttin ovdánišgohtá árramánávuođa rájes ja joatkašuvvá čađa eallima. Viiddes máhttima ulbmilat joatkašuvvet árrabajásgeassinplána vuodustusain ain ovda- ja vuodđooahpahusa oahppaplánaid vuodustusaide. Viiddes máhttima mihttomearit leat stivren dán áššegirjji gárvema, ja daid galgá váldit vuhtii báikkálaš árrabajásgeassinplánain.

Alladásat pedagogalaš doaibma nanne mánáid viiddes máhttima. Viiddes máhttima ovdáneapmái váikkuhit árrabajásgeassima doaibmanvuogit, iešguđetlágán oahppanbirrasiid geavaheapmi ja mánáid buresbirgejumi ja oahppama doarjun. Viiddes máhttima mihttomearit váldojuvvojit vuhtii doaibmankultuvrra ja oahppanbirrasiid ovddideamis, mánáid bajásgeassimis, oahpahusas ja divššus. Logus 4.5 govviduvvon oahppama viidodagaid ulbmilin lea ovddidit mánáid viiddes máhttima.

Árrabajásgeassinplána vuodustusat govvidit vihtta iešguđet viiddes máhttima oasi, mat laktásit nuppit nuppiide:

- jurddašepmi ja oahppan
- kultuvrralaš máhttin, vuorrováikkuhus ja ovdanbuktin
- alddis fuolaheapmi ja árgadáiddut
- mánggalohkandáidu ja diehto- ja gulahallanteknologalaš máhttin
- oassálastin ja váikkuheapmi.

Čuovvovažžan govviduvvo, maid viiddes máhttima iešguđet oasit mearkkašit. Dan lassin meroštallo, mii bargguid árrabajásgeassima guđege oasis lea.

Jurddašepmi ja oahppan

Jurddašepmi ja oahppama dáiddut ovdánit vuorrováikkuhusas eará olbmuiguin ja birrasiiguin. Dat hábmejit vuoddu eará máhttima ovdáneapmái ja eallinagi oahppamii. Dieđu skáhppon, lađastallan ja

odđa áššiid ráhkadeapmi eaktuda kreatiiva ja kritihkalaš jurddašeami, man vuoddu árrabajásgeassin hukse. Árrabajásgeassima bargun lea doarjut mánáid jurddašan- ja oahppandáidduid.

Mánáid jurddašeapmi ja oahppan ovdánit mánggabealat ja mearkkašahtti vásáhusaid bokte. Imaštallamii, fuomášeapmái ja oahppama illui galgá leat sadi. Stoagadettiin mánáin lea vejolašvuohta geavahit iežaset miellagovahusa ja kreatiivavuoda, iskkadit ovttas iežaset ideaid ja dutkat máilmmi. Mánát ožžot doarjaga birrasa ja dan fenomenaid laðastallan-, namahan- ja govvidandáiddut ovddideamis iežaset agi ja čálganmuttu mielde. Bargit roahkasmahttet mánáid jearrat ja bidjat áššiid gažaldatvuložin. Mánát illudit lihkestuvvamiin ja oahpahallet movttiidahttit earáid. Mánát ohppet maiddáid sitkatvuoda ja gillilvuoda ja lassin hutkat čovdosiid iešguðetlágán dilálašvuoðaide. Mánát ohppet stivret ja doalahit iežaset áicilvuoda. Beaivválaš, fysalaš aktiivvalašvuohta doarju mánáid jurddašeami ja oahppama. Doaimma pedagogalaš dokumenteren (lohku 4.2) ja oktasá guorahallan veahkeha mánáid áiccadit iežaset oahppama ja dovdát iežaset gievravuodaid. Dát nanne mánáid jáhku iežaset dáidduide.

Kultuvrralaš máhttu, vuorrováikkuhus ja ovdanbuktin

Mánát bajásšaddet máilmmis, mas leat iešguðetlágán kultuvrrat, gielat ja eallinoainnut. Dát deattuha sosiála- ja vuorrováikkuhusdáidduid ja kultuvrralaš máhttima mearkkašumi. Máhttimii gullá dáidu guldalit, dovdat ja áddet iešguðetlágán oainnuid ja dáidu reflekteret iežas árvvuid ja oaiviliid. Vuorrováikkuhusdáidduin, návccain ovdanbuktin iežas ja áddet earáid lea stuorra mearkkašupmi identitehtii, doaibmamii ja buresbirgejupmái. Vuorrováikkuheapmi olbmuiguin, geain lea earálágán kultur- ja eallinoaidnoduogáš, gáibida iežas ja earáid kultuvrra ja eallinoainnu áddema ja gudnejahttima. Árrabajásgeassima bargun lea ovddidit mánáid kultuvrralaš máhttima ja sin vuorrováikkuhus- ja ovdanbuktindáidduid.

Árrabajásgeassin roahkasmahtta mánáid oahpásmuvvat eará olbmuid, gielaide ja kultuvrraide. Bargit doibmet ovdagovvan mánáide iešguðetlágán kultuvrraid, gielaide ja eallinoainnuid positiiva deaivvadeamis. Mánát ohppet usttilašvuoða ja buiid dábiid. Ovttasbargui vuodduvvi doaibma hukse vejolašvuoðaid hárhallat vuorrováikkuhus- ja ovdanbuktindáidduid iešguðetlágán dilálašvuoðain ja iešguðetlágán olbmuiguin. Mánát ohppet bidjat iežaset nuppi sadi, geahčat áššiid eará geahčanguovlluin ja čovdit ruossalas dilálašvuoðaid konstruktiiva vuogi mielde. Dát nanne mánáid sosiála dáidduid. Mánát ožžot doarjaga kulturidentitehtaid huksemis. Árrabajásgeassimis skáhppojuvvon kulturábái laktáseaddji vásáhusat, dieđut ja dáiddut nannejit máná návccaid oahppat, geavahit ja rievdadit kultuvrra. Ovdamearkka dihte stohkosat, boradanbottut ja feasttat fáallet dilálašvuoðaid juohkit vásáhusaid iešguðetlágán árbevieruid ja vieruid birra. Árrabajásgeassin arvosmahtta mánáid hukset positiiva gaskavuoda mánggahámat birrasii.

Alddis fuolaheapmi ja árgadáiddut

Alddis fuolaheapmái, dearvvašvuhtii ja dorvvolašvuhtii laktáseaddji dáiddut leat buohkaide dehálačat. Árrabajásgeassima bargu lea nannet mánáid buresbirgejupmái ja dorvvolašvuhtii laktáseaddji dáidduid ja oahpistit sin dahkat válljejumiid bastevas eallinvuogi mielde. Árrabajásgeassin doarju máná positiiva miellagova boahhteáiggis.

Mánáid iehčanasvuoda lassáneami dorjot cehkiid mielde. Bargit veahkehit mánáid ja arvosmahttet sin jearrat veahki dárbbu mielde. Mánát hárhallet iešguðetlágán dáidduid dego gárvodeami, boradeami ja persovnnalaš hygienas ja iežaset dávviriin fuolaheami. Mánát ohppet doaibmat vásttolačat ja dorvvolačat árrabajásgeassima oahppanbirrasii, lagasluondus ja johtolagas.

Mánát gieđahallet ovtta bargiiguin buresbirgejumi ovddideaddji áššiid dego vuoinjasteami, borramuša ja mielladearvvašvuoda mearkkašumi. Mánát oahpahallet iežaset dovdduid ovdanbuktima ja iešstivrejumi. Mánáid dovddodáiddut ovdánit, go sii oahpahallet fuomášit, diđoštít ja namahit iežaset dovdduid. Mánát ohppet maiddá gudnejahttit ja suodjalit iežaset ja earáid goruda.

Máנגgalohkandáidu ja diehto- ja gulahallanteknologalaš máhttu

Máנגgalohkandáidu ja diehto- ja gulahallanteknologalaš dáidu dárbbasuvvo mánáid ja bearrašiid árggas, olbmuid gaskasaš vuorrováikkuheamis ja servodatlaš oassálastimis. Máנגgalohkandáidu ja diehto- ja gulahallanteknologalaš máhttin ovddidit mánáid ovttaveardásaš bajásgeassima ja skuvlema. Árrabajásgeassima bargun lea doarjut dáid dáidduid ovdáneami.

Máנגgalohkandáidu lea guovddáš vuodđodáidu, mii váikkuha máנגgahámat kultuvrralaš dieđuid áddemii ja vuorrováikkuheapmái. Máנגgalohkandáidu dárkkuha návccaid dulkot ja buvttadit iešguđetlágán dieđuid. Máנגgalohkandáiddu vuodđun lea viiddes teakstaáddejupmi, man mielde iešguđetlágán teavsttat sáhttet leat earret eará čállojuvvon, hállojuvvon, audiovisuála dahje digitála hámis. Dat sisttisdoallá iešguđetlágán lohkanáidduid dego govaid lohkanáiddu, numerála lohkanáiddu, media lohkanáiddu ja vuodđolohkanáiddu. Máנגgalohkandáidu laktása lávga jurddašan- ja oahppanáidduide. Mánát namahit áššiid ja diנגgaid ja oahpahallet iešguđetlágán doahpágiid ovtta bargiiguin. Bargit movttiidahttet mánáid dutkat, geavahit ja buvttadit dieđuid iešguđetlágán, maiddá digitála, birrasiin. Máנגgalohkandáiddu skáhpon gáibida rávesolbmuid málle, rikkes teakstabirrassa, mánáide heivvolaš kulturbálvalusaid ja kultuvrra, man mánát ieža leat buvttadan.

Mánát dutket ja guorahallet diehto- ja gulahallanteknologiija rolla árgaeallimis ja oahpásmuvvet iešguđetlágán diehto- ja gulahallanteknologalaš biergasiidda, applikašuvnnaide ja spealuide. Digitála dokumenteren adnojuvvo ávkin stohkosiin, dutkamis, lihkadeamis ja dáiddalaš iskkadeamis ja buvttadeamis. Vejolašvuodát iskkadit ja buvttadit diehto- ja gulahallanteknologalaš sisdoaluid ieš ja ovtta eará mánáiguin ovddidit mánáid kreatiiva jurddašeami, ovtta barganáidduid ja lohkanáiddu. Bargit oahpistit mánáid geavahit diehto- ja gulahallanteknologiija máנגgabealagit ja dorvvolaččat.

Oassálastin ja váikkuheapmi

Aktiivvalaš ja vásttolaš oassálastin ja váikkuheapmi huksejit vuodá demokrátalaš ja bistevas boahhtevuhtii. Dát eaktuda ovttaskas olbmós dáiddu ja hálá oassálastit servoša doibmii ja luohtámuša iežas váikkuhanvejolašvuodaide. Máná vuoigatvuodaide gullet su oaiviliid vuhtiiváldin ja oasálašvuodá iežas eallimii váikkuheaddji áššiide. Árrabajásgeassin gudnejahttá dáid demokratiija ollašuvvama guovddáš prinsihpaid. Árrabajásgeassima ulbmilin lea doarjut mánáid ovdáneaddji oassálastin- ja váikkuhanáidduid ja arvvosmahttit doaimmalašvuhtii.

Gudnejahtti deaivvadeapmi mánáiguin, sin jurdagiid guldaleapmi ja álgagiidda vástideapmi nanne mánáid oassálastin - ja váikkuhanáidduid. Mánát plánejit, ollašuttet ja árvvoštallet doaimma ovtta bargiiguin. Seammás mánát ohppet vuorrováikkuhusdáidduid ja oktasaš njuolggadusaid, soahpamušaid ja luohtámuša mearkkašumi. Bargit fuolahit das ahte buot mánáin lea vejolašvuodá oassálastit ja váikkuhit. Oassálastima ja váikkuheami bokte mánát bohtet diđolažžan alddis, sin iešluohtámuš nanosmuvvá ja servošis dárbbalaš sosiála dáiddut hápmášuvvet.

2.8 Báikkálašat mearridanvuloš áššit

Báikkálaš árrabajásgeassinplána gárvedettiin ságastallo dán logus meroštallon árrabajásgeassima bargguid ja dábbálaš mihttomeriid mearkkašumiin ja das, mo árrabajásgeassimii ásaheavvon mihttomeriid lea vejolaš ollašuhttit iešguđet doaibmanvuogis.

Báikkálaš árrabajásgeassinplána govvida:

- árrabajásgeassima lágideami
- ovttasbarggu iešguđet doaibmanvuogi gaskkas
- sirdášanáigodagaid oassin máná bajásšaddama ja oahppanbálgá
- árrabajásgeassima árvovuoddu ja dan vejolaččat dievasmahtti báikkálaš geahččanguovlluid
- oahppanáddejumi ja dan vejolaččat dievasmahtti geahččanguovlluid
- pedagogaččat deattuheavvon bajásgeassima, oahpahusa ja divššu ollisvuodda ja dan vejolaččat dievasmahtti geahččanguovlluid
- viiddes máhttima mihttomeriid ja daidda laktáseaddji báikkálaš deattuhemiid ja doaimmaid, maid bokte mihttomeriid ollašuvvama árvvoštallat ja ovddidit
- logus 2 govviduvvon árrabajásgeassima bargguid ja almmolaš mihttomeriid ollašuvvama iešguđet doaibmanvuogis.

Árvovuoddu, oahppanáddejumi ja viiddes máhttima mihttomearit váldojuvvojit vuhtii ja geahčaduvvojit dárkileappot loguin, mat gieđahallet árrabajásgeassima doaibmankultuvrra, árrabajásgeassima pedagogaš doaimma plánema, ollašuhttima, árvvoštallama ja ovdáneami ja oahppama doarjaga.

3. ÁRRABAJÁSGEASSIMA DOAIBMANKULTUURA

Doaibmankultuura lea historjjálaččat ja kultuvrralaččat rieggadan doaibmanvuohki, mii hápmášuvvá servoša vuorrováikkukhusas. Árrabajásgeassima lágideaddji ja árrabajásgeassima jodiheaddjiid bargun lea hukset sihke doaibmankultuvrra ovddidanvejolašvuođaid ja árvvoštallama árrabajásgeassima iešguđet doaibmanvuogis ja ovttagas.

Árrabajásgeassima doaibmankultuura lea ollisvuohta, mii čohkiida ovdamearkka dihte

- árvvuin ja prinsihpain
- barggu stivrejeaddji norpmat ja mihttomeriid dulkomis
- oahppanbirrasiin ja bargovugiin
- ovttagasbarggu ja dan iešguđet hámis
- vuorrováikkukhusas ja atmosfearas
- bargiid máhtus, fitnolašvuođas ja ovddidanmovttas
- jodihanráhkadusain ja -vuogádagain
- doaimma organiseremis, plánemis, ollašuhttimis ja árvvoštallamis.

Doaibmankultuvrra hábmejit diđoštuvvon, mielavuloš ja muhtimin maiddá áiggokeahtes dahkkit. Buot servoša lahtut váikkuhit doaibmankultuvrii, ja dat fas váikkuha buot lahtuide fuolatkeahtá das, earuhuvvogo dan mearkkašupmi vai ii.

Árrabajásgeassimis buot doaibmanvuogit galget doarjut máná ovdáneami ja oahppama. Daid galgá maiddá bastit ákkastallat pedagogalaččat. Bargit galget diđošt, ahte sin doaibman- ja vuorrováikkukhusvuogit sirdásit mállen mánáide, geat ohppet árrabajásgeassinservoša árvvuid, jurddašangugiid ja vieruid.

Doaibmankultuura váikkuha árrabajásgeassima kvalitehtii. Das lea guovddáš mearkkašupmi árrabajásgeassima ollašuhttimis ja mihttomeriid juksamis. Doaibmankultuura, mii doarju árrabajásgeassima mihttomeriid, fállá oiddolaš dilálašvuođaid mánáid ovdáneapmái, oahppamii, oasálašvuhtii, dorvvolašvuhtii, buresbirgejupmái ja bistevaš eallinvuohkáii.

Doaibmankultuvrii váikkuha erenoamážit jodiheapmi. Árrabajásgeassima jodiheami vuolggasadjin lea buot mánáid buresbirgejumi ja oahppama ovddideapmi. Doaibmankultuvrra ovddideapmi gáibida pedagogalaš jodiheami, mii oaivvilda árrabajásgeassima ollisvuođa ulbmildiđolaš ja plánejuvvon jodiheami, árvvoštallama ja ovddideami. Dat sisttisdoallá buot doaimmaid, mat dahket vejolažžan bargiid buriid bargodiliid, ámmátlaš máhtu ja skuvlejumi ávkin atnima ja ovddideami ja pedagogalaš doaimma (lohku 4.1).

3.1 Doaibmankultuvrra ovddideapmi ja dan stivrejeaddji prinsihpat

Servoša doaibmankultuura rievda oba áigge ja dan gálgá maiddá árvvoštallat ja ovddidit. Oktasaš mihttomeriide čatnaseapmi ovddida árvvuođu ja oahppanáddejumi ollašuvvama. Doaibmankultuvrra váikkuhusaid guorahallan ja dan ii-háliiduvvon iešvuođaid oahppan ja divvun leat dehálaš doaibmankultuvrra ovddideami oasit. Bistevaš ovddideami vuodđogáibádus lea, ahte bargit áddejit iežaset doaimma duohkin váikkuheaddji árvvuid, dieđuid ja jáhkuid mearkkašumi ja

máhttet árvvoštallat daid. Nuppiid gudnejahtti dialoga oasálastá olles servoša ja hukse luohttámuša, lea dehálaš oassi ovddideami. Máná ovdu lea buot ovddideami vuolggasadjin.

Jodíheaddji ovddida oassálasti doaibmankultuvrra nu ahte son hukse ráhkadusaid ámmátlaš ságastallamii. Dan lassin jodíheaddji movttiidahtta bargoservoša jeavddalaččat ovddidit ja ođasmahttit oktasaš doaibmankultuvrra. Jodíheaddji doarju servoša ovdáneami oahppi searvvušin, mas máhttin ovddiduvvo ja juogaduvvo. Ulbmilin lea, ahte oktasaš doaibmanjurdda ja doaimma mihttomearit oidnojit praktihkas. Jodíheaddji vástida das ahte oktasaš bargovuogit oidnojit ja ahte daid guorahallat ja árvvoštallat jeavddalaččat. Mánát ja fuolaheaddjit leat mielde doaibmankultuvrra ovddideamis ja árvvoštallamis.

Árrabajásgeassima doaibmankultuvra ovddiduvvo čuovvovaš prinsihpaid mielde:

Oahppi searvvuš doaibmankultuvrra guovddážiis

Árrabajásgeassin doaibmá searvvušin, mas mánát ja bargit ohppet ovtas ja guhtet guoimmisteaset. Oahppi servošis lea sadii iešguđetlágán oaiviliidda ja dovdduide. Searvvuš movttiidahtta mánáid ja bargiid juogadit rohkadit iežaset oaiviliid ja iskkadit ođđa doaibmanvugiid. Searvvuš, mii oba áigge árvvoštallá ja ovddida iežas doaimma, hástá iežas ja dovdá ja atná ávkin iežas gievravuodaid. Oahppi searvvuš atná árvvus earáid gudnejahtti ja olmmošlaš meannudeami. Searvvuš movttiidahtta sitkatvuhtii, geahččalit ja iskkadit áššiid ja suovvá maiddá meaddit dahjege feilet. Ovtasbargan ja oasálašvuoda vásáhusat nannejit servoša.

Searvvuš movttiidahtta bargiid iešárvvoštallamii, dieđu ja máhttima juogadeapmái ja seammás ámmátlaš ovdáneapmái. Ovtas sohppojuvvon mihttomeriid ja bargguid guorahallan, iežas barggu jeavddalaš árvvoštallan ja fuolaheaddjiid ja eará ovtasbargoguimmiid máhcahus ovddidit servoša oahppama. Maiddá ovdánahttinbarggus, árvvoštallamiin ja dutkamušas ožžojuvvon diehtu lea ávkin oahppama ovddideamis.

Stoahkamii ja vuorrováikkuheapmái movttiidahtti searvvuš

Stoahkamii movttiidahtti doaibmankultuvra dovdá stoahkama váikkuhusa máná buresbirgejupmái ja oahppamii. Bargit fuomášit stoahkama ráddjejeaddji dahkkiid ja ovddidit stoahkama ovddideaddji doaibmanvugiid ja oahppanbirrasiid. Mánáin ja bargiin lea vejolašvuhta vásihit ovtas buđaldeami ja stoahkama ilu. Searvvuš movttiidahtta buohkaid hutkáivuhtii, miellagovahusa geavaheapmái, iežaset ovdanbuktimii ja kreatiivavuhtii. Stoahkan oažžu oidnot ja gullot. Mánáid stoahkanálgagat, iskkadeamit ja vásáhusat ožžot saji, áiggi ja stoahkanráfi. Mánát ja rávesolbmot ožžot vejolašvuoda fokuseret stoahkamii.

Árrabajásgeassima doaibmankultuvrii gullá bargiid gaskasaš ovtasbargu ja vuorrováikkuhus fuolaheaddjiiguin ja lagasbirrasiin. Servoša lahtut gudnejahttet guhtet guoimmiset ja atnet ovtasbarggu árvvus. Searvvuš rohkasmahtta mánáid buori vuorrováikkuhussii ja servoša lahttun doaibmamii. Bargit dorjot mánáid veardásašgaskavuodaid riegádeami ja gáhttejit ustivuodaid. Dorvvolaš searvvuš váldá beali ruossalasvuodaide ja oahpahallá vugiid daid čaovdimii.

Oasálašvuhta, ovtaveardásašvuhta ja dásseárvu

Inklusiiva doaibmankultuvra ovddida oasálašvuoda, ovtaveardásašvuoda ja dásseárvu buot doaimmas. Mánáid, bargiid ja fuolaheaddjiid álgagat, jurdagat ja oaivilat adnojuvvojit árvvus.

Dát eaktuda oasálašvuoda ovddideaddji doaibmanvugiid ja ráhkadusaid diđolaš ovddideami. Mánáid áddejupmi servošis, vuoigatvuođain, ovddasvástádusain ja välljeksiid čuovvumušain ovdána oasálašvuoda bokte. Mánáid sensiitiiva vuhtiiváldin ja posiitiiva vásáhus das, ahte sin oaivilat váldojuvvojit vuhtii, nannejit oasálašvuoda. Mánáid ja fuolaheddjiid oassálastin doaimma plánemii, ollašuhttimii ja árvvoštallamii nanne maid oasálašvuoda. Juohke bargi lea dehálaš bajásgeassinservošis.

Servoša lahtut deaivvadit ja meannudit ovttaeardásaččat⁶³. Ovttaeardásašvuota ii mearkkaš seammalágánvuoda. Doaibmankultuvrra ovddideami dáfus lea dehálaš, ahte bargosearvvuš ságastallá ovttaeardásašvuoda ja dásseárvvu guoski jurddašuvugiin. Dan lassin galgá guorahallat, mo ovdamearkka dihte gillii, etnalašvuhtii, eallinoidnui, lámisvuhtii, sohkabeallái ja dan mánggabealatvuhtii laktáseaddji jurddašuvuogit vuhttojit ságain, láhtain, daguin ja doaibmanvugiin. Vuorrováikkuhusa ja giellageavaheami mállat ja vierut doaibmat stereotiippalaš ovdagáttuid mielde sirdásit mánáide. Árrabajásgeassin lea sohkabeallesensiitiválaš. Bargit roahkasmahttet mánáid dahkat välljeksiid almmá sohkabeallái dahje eará olbmui laktáseaddji áššiide čadnojuvvon stereotiippalaš rollaid ja ovdagáttuid. Bargit fuomášit, juos mánáid deaivvadeamit eai leat ovttaeardásaččat, ja váldet daidda beali fiinnadovddolaččat ja jearggalaččat. Positiiva ja movttiidahtti vuorrováikkuheapmi doarju máná identitehta ja iešdovddu ovdáneami.

Kultuvrraid mánggahámatvuota ja gielladiđolašvuota

Árrabajásgeassin lea oassi kultuvrralaččat nuppástuvvi ja mánggahámat servodaga. Kultuvrraid mánggahámatvuota lea resursa. Vuoigatvuota iežas gillii, kultuvrii, oskkui ja eallinoidnui lea vuodđovuoigatvuota servošis. Árrabajásgeassin atná sihke árvvus ja ávkin suomelaš kulturárbbi, riikkagielaid ja servoša ja birrasa kultuvrralaš, gielalaš ja eallinoidnui laktáseaddji mánggahámatvuoda. Dát gáibida bargiin dieđu eará kultuvrraid ja eallinoainnuid birra ja dáiddu oaidnit ja áddet áššiide iešguđetlágán geahččanguovlluin ja ádestallat nuppi sajádaga. Iešguđetlágán jurddaš- ja doaibmanvugiid birra ságastallo soabalaččat. Ođđa ovttaebargovuogit ráhkaduvvojit. Seammás ovddidit kultuvrralaččat bistevaš ovdáneami.

Gielladiđolaš árrabajásgeassimis diđoštuvvo ahte gielat leat mielde eallimis oba áigge ja juohke sajis. Bargit áddejit giela guovddáš mearkkašumi mánáid ovdáneamis ja oahppamis, vuorrováikkuheamis ja ovttaebarggus ja identitehtaid huksemis ja servodahkii gullamis. Mánggagielatvuoda čalmustahttin doarju mánáid ovdáneami kultuvrralaččat mánggahámat máilmmis. Bargit galget diđošt ahte sii leat mánáid gielalaš ovdagovat, ja giddet fuomášumi iežaset giellageavaheapmái. Bargit movttiidahttet mánáid geavahit giela mánggabealagit. Mánáid gielalaš vuolggasajit váldojuvvojit vuhtii, ja sidjiide addojuvvo áigi ja maid mánggabealat giellageavahandilálašvuodát.

Buresbirgejupmi, dorvvolašvuota ja bistevaš eallinvuohki

Árrabajásgeassimis adnojuvvojit árvvus dearvvašlaš, dorvvolaš ja aktiivvalaš eallinvuogit. Árrabajásgeassinservošis mánát lihkađit mánggabealagit siste ja olgun ja garvet guhkesáigásaš čohkkáma. Mánáid buresbirgejumi ovddida dat, ahte sii ožžot vejolašvuoda ráfot ja vuoingastit beaivvi áigge ja borrat doarvái mánggabealat, dearvvašlaš borramuša. Doaibmankultuvrra ovddideamis váldojuvvo vuhtii servoša vejolašvuota doaibmat lotkadiis ja fokuserema ovddideaddji birrasis. Čielga ja plánejuvvon, seammás maid dávgadiis beaiveprográmma, ovddida buresbirgejumi.

63 Ovttaeardásašvuodáláhka 7 ja 8 §

Árrabajásgeassimis fuolahuvvo oba servoša fysalaš, psyhikalaš ja sosiála dorvvolašvuodas. Mánás lea vuoigatvuohta oažžut jedđehusa go dan dárbbáša. Árrabajásgeassimis ii dohkkehuvvo givssideapmi, veahkaváldi iige heađušteapmi. Givssideapmi fuomášuvvo, dasa váldo bealli ja dat eastaduvvo diđolaččat ja systemáhtalaččat. Mánát oahpahallet dovdat ja čoavdit ruossalasvuodaid soabalaččat. Heađuštan-, givssidan- dahje veahkaváldediliin bargit ságastallet ja ohcet čovdosiid ovttas mánáid fuolaheaddjiiguin. Dorvvolašvuoda ovddideapmái gullet maiddái dahpedorpmiid plánejuvvon easttadeapmi ja gohcin, dorvvolašvuodabajásgeassin ja doaibmansajiin ja biergasiin fuolaheapmi. Árrabajásgeassin gáibida doaibmi ja čatnasan dorvvolašvuoda jođiheami ja bargiid, geat hálddašit dorvvolašvuhtii laktáseaddji áššiid.

Doaimmas váldojuvvo vuhtii ekologalaččat, sosiálalaččat, kultuvrralaččat ja ekonomalaččat bistevaš eallinvuogi vealtameahttunvuohta. Mánát ohppet láhttet vásttolaččat luonddus ja birrasis árgga válljejumiid ja doaimmaid bokte. Árrabajásgeassin ovddida biergasiid ja doaibmansajiid oktasašgeavaheami, govttolašvuoda, seastevašvuoda, divvuma ja ođđasit geavaheami.

3.2 Árrabajásgeassima oahppanbirrasat

Árrabajásgeassima ulbmilin lea sihkkarastit gárgedeaddji, oahppama ovddideaddji, dearvvašlaš ja dorvvolaš oahppanbirrasa⁶⁴. Oahppanbirrasiin dárkkuhit doaibmansajiid, báikkiid, servošiid, geavadagaid, biergasiid ja dárbašiid, mat dorjot mánáid ovdáneami, oahppama ja vuorrováikkukhusa. Oahppanbirasdoaba sisttisdoallá árrabajásgeassimis earret eará fysalaš, psyhikalaš ja sosiála aspeavtta. Oahppanbirrasat ráhkaduvvojit nu ahte árrabajásgeassimii ásahuvvon mihttomeriid lea vejolaš juksat ja ahte dat dorjot mánáid dearvvaš iešdovddu ja sosiála- ja oahppandáidduid ovdáneami. Ergonomiija, ekologalašvuohta, loaktin, easttahasvuohta ja doaibmansajiid čuovggat, akustihkka, sisáimmu kvalitehta ja čorgatvuohta váldojuvvojit vuhtii oahppanbirrasiid huksemis ja ovddideamis.

Mánát oassálastet oahppanbirrasiid plánemii ja huksemii. Oahppanbirrasat galget doarjut mánáid lunddolaš sáhkkiiuvuoda ja oahppama hálu ja oahpistit stoahkamii, fysalaš aktiivvalašvuhtii, dutkamii ja dáiddalaš ovdanbuktimii ja vásiheapmái. Mánás galgá leat vejolašvuohta dutkat máilmmi buot áiccuiguin ja oba gorudiin. Oahppanbirrasat fáallet mánáide molssaeavttuid miela miel buđaldeapmái, mánngabealat ja johtilis lihkaideapmái, stoahkamii ja spealuide ja ráfálaš orodeapmái ja vuoiŋgasteapmái. Mánáid ideat, stohkosat ja barggut oidnojit oahppanbirrasiin.

Oahppanbirrasis sáhtta ollašuhttit mánnggalágán pedagogalaš doaimmaid. Oahppanbirrasat rivdet dárbbu mielde. Bargit galget váldit vuhtii mánáid beroštumiid, individuála dáidduid ja dárbbuid ja logus 4 govviduvvon árrabajásgeassima ollašuhttima prinsihpaid. Árrabajásgeassin ollašuhtto njuovžilit sierrasturrosaš joavkkuiguin, main buot servoša lahtuin lea vejolašvuohta oassálastit doibmii ja vuorrováikkuheapmái. Pedagogalaččat plánejuvvon joavkkuin doaibman ovddida mánáid ja bargiid fokuserema ja mánngguovdilis doaimma.

Oktasaččat sohppojuvvon njuolggadusat ja doaibmanvuogit veahkehit hukset oahppanbirrasa, mas lea dorvvolaš, earáid gudnejahtti ja oktasašvásttolaš atmosfeara. Dorvvolaš atmosfearas mánát ožžot čájehit iežaset dovdduid ja bargit veahkehit sin daid ovdanbuktimis ja iešstivremis. Bargit roahkasmahttet mánáid jearrat, ja vástidit sin jearaldagaide.

64 Árrabajásgeassinláhka 2 a 4. čuokkis ja 6 §

Oahppanbirrasat plánejuvvojit ja huksejuvvojit nu ahte dat nannejit ovtaveardásašvuoda ja sohkaelliid dásseárvvu. Dát dahká vejolažžan árbevirolaš sohkaelliid laktáseaddji stereotippaid biđgema. Oahppanbirrasat ovddidit mánáid gielalaš ovdáneami ja gielladiđolašvuoda ja čalmmustahttet kultuvrralaš mánggahámatvuoda.

Luondu, šiljut, stoahkangiettiin ja eará huksejuvvon birrasat leat maiddá árrabajásgeassima oahppanbirrasat. Dat fáallet vásáhusaid, materiálaid ja mánggabealat stoahkan- ja dutkanvejolašvuodaid. Dat leat báikkat, gos mánát lihkađit, ožžot vásáhusaid luondus ja ohppet.

Mánáin galget leat geavahusas doarvái mánggabealat ja dorvvolaš stoahkan- ja doaibmanbiergasat. Doaibmanbiergasiid galgá válljet mánáid individuála dárbbuid mielde. Diehto- ja gulahallanteknologiija gullá mánggabealat ja máná oasálasti oahppanbirrasii. Diehto- ja gulahallanteknologiija geavahuvvo árrabajásgeassimis ulbmiliđolaččat. Mánát sáhttet geavahit iežaset diehto- ja gulahallanteknologalaš rusttegiid, duhkorasaid ja eará biergasiid nu mo árrabajásgeassima lágideaddji mearrida. Iežas rusttegiid, duhkorasaid ja biergasiid geavaheamis berre soahpat máná fuolaheddjiiguin.

Ovttasbargu eará doibmiiguin ja galledeamit ovdamearkka dihte girjeráđui, museai, kulturárbebáikkiide, teáhterii ja fuolaheaddjiid bargosajiide riggođahitet mánáid oahppanbirrasiid. Oahppanbirrasiid plánen fálla maiddá vuogas ovttasbargovejolašvuoda fuolaheaddjiide ja bargiide.

3.3 Ovttasbargu árrabajásgeassimis

Ovttasbargu doarju máná árrabajásgeassima lágideami nu ahte buot mánát ožžot bajásgeassima, oahpahusa ja divššu iežaset ovdáneami ja dárbbuid mielde. Ovddasvástádus ovttasbarggu ollašuvvamis ja plánemis lea árrabajásgeassima lágideaddjiin. Sii vástidit maiddá das, ahte ovttasbargu ollašuhitto dárbbu mielde mánggasuorgásit.

Ovttasbargu fuolaheaddjiiguin

Ovttasbargu fuolaheaddjiiguin lea dehálaš oassi árrabajásgeassima. Ovttasbarggu ulbmilin lea fuolaheaddjiid ja bargiid oktašat čatnaseapmi mánáid dearvvaš ja dorvvolaš bajásšaddama, ovdáneami ja oahppama ovddideapmái. Luohtamuša huksen, dásseárvosaš vuorrováikkuhus ja bargiid ja fuolaheaddjiid gaskasaš gudnejahttin dorjot bajásgeassinbarggu.

Bajásgeassinbargui laktáseaddji árvvuin, mihttomeriin ja ovddasvástádusain ságastallo sihke bargiiguin ja fuolaheaddjiiguin. Ovttasbargu vuođđuduvvá vuorrováikkuhussii ja gáibida árrabajásgeassima bargiin doaimmalašvuoda ja aktiivvalašvuoda. Bearrašiid mánggahámatvuohta, mánáid individuála dárbbut ja fuolaheaddjiide ja vanhemiidda laktáseaddji jearaldagat váldojuvvojit vuhtii ovttasbarggus. Dárbbu mielde ságastallamiin geavahuvvo dulkka, ja ná sihkkarastojuvvo guovttebealat áddejupmi⁶⁵.

Ovttasbarggus sáhttet leat iešguđetlágán barggut ja hámit mánáid árrabajásgeassima áigge. Mánáid beaivválaš dáhpašusat ja vásáhusat juogaduvvojit fuolaheaddjiiguin. Ságat, mat movttiidahttet ja govvidit máná ovdáneami ja oahppama positiivlaččat, leat dehálaččat. Fuolaheaddji ja bargiid fuomášumi ja ságastallamat máná beaivvi birra dorvvastit máná buresbirgejumi.

65 Árrabajásgeassinláhka 14 a § ja Giellaláhka (423/2003) 18 §

Ovttasbarggus lea erenomáš stuorra mearkkašupmi sirdášanáigodagain. Dákkár sirdášanáigodagat leat ovdamearkka dihte máná álggaheapmi árrabajásgeassimis, sirdáseamit árrabajásgeassima áigge, beaiveruovttu molsun ja ovdaoahpahusa álggaheapmi. Oktasaš ságastallamis lea erenomáš rolla máná árrabajásgeassinplána čállimis (lohku 1.3). Ovttasbargu fuolaheaddjiiguin lea erenomáš dehálaš máná ovdáneami ja oahppama doarjaga plánema ja ollašuttima dáfus (lohku 5). Luhtolaš atmosfeara dahká vejolažžan fuolaheaddjiid ja bargiid gaskasaš ovttasbarggu maiddái hástaleaddji dilálašvuodain, ovdamearkka dihte dalle, go lea fuolla máná buresbirgejumis.

Mánáid fuolaheaddjiin galgá leat vejolašvuolta oassálastit árrabajásgeassima doaimma ja bajásgeassinbarggu mihttomeriid plánemii ja ovddideapmái ovttas bargiiguin ja mánáiguin. Diehto- ja gulahallanteknologiija adnojuvvo ávkin ovttasbarggus fuolaheaddjiiguin. Ovttasbargu sáhtta doarjut maiddái fuolaheaddjiid gaskasaš vuorrováikkhusa. Fuolaheaddjiid fierpmáiduvvan ja oktasaš doaimma iešguđetlágán dilálašvuodain nanne searvvušvuoda ja doarju bargiid barggu.

Mánggasuorggat ovttasbargu

Mánggasuorggat ovttasbarggu ulbmilin lea sihkkarastit ahte árrabajásgeassin ollašuvvá doaimmanovttadagain mánáid dárbbuid mielde. Árrabajásgeassinláhka mearrida ahte gielda galgá árrabajásgeassima ordnedettiin doaimmat mánggasuorggat servošis ja hukset dárbblaš ovttasbargoráhkadusaid⁶⁶.

Árrabajásgeassimis dehálaš ovttasbargoguoimmit leat rávvehaga ámmátolbmot, mánáidsuodjalus- ja eará dearvvašvuodafuolahus- ja sosiálabálvalusbargit. Ovttasbarggus lea erenomáš stuorra mearkkašupmi dalle, go muhtin dáin doibmiin lea fuolas máná ovdáneamis, buresbirgejumis dahje máná doarjaga plánemis ja lágideamis. Viiddes dearvvašvuodadárkkistus sisttisdoallá árrabajásgeassinbargiid árvvoštallan vuollel skuvlaahkásaš máná birgemis ja buresbirgejumis árrabajásgeassimis, juos fuolaheaddji miehtá dasa čálalaččat⁶⁷. Árvvoštallan lea dehálaš oassi máná oppalaš bajásšaddama, ovdáneami ja buresbirgejumi árvvoštallama ja doarjaga dárbbu dovdáma mánggasuorggat ovttasbarggus.

Árrabajásgeassima ovttasbargoguoimmit leat buot dakkár guovlluguovdasaš ja báikkálaš doaimmit, maiguin árrabajásgeassima lea vuogas ovttasbargat. Ovttasbargu ovdamearkka dihte oahpahusas, lihkadeamis, girjerájus ja kultuvrras vástideaddji doibmiiguin ja eará lagasbirrása doibmiiguin lasiha oahppanbirrasiid mánggabealatvuoda ja doarju árrabajásgeassima mihttomeriid. Gieldda árrabajásgeassima ja gieldda siste doaimmi priváhta árrabajásgeassinbálvalusaid gaskasaš ovttasbargu lea dehálaš. Árrabajásgeassima eará ovttasbargoguoimmit leat ovdamearkka dihte searvvit, searvegoddit, boles ja biebman- ja čorgenbálvalusat.

3.4 Báikkálaččat mearridanvuloš áššit

Báikkálaš árrabajásgeassinplána govvida

- árrabajásgeassima doaimmankultuvrra ovddideami mihttomeriid ja árvvoštallangeavadagaid
- árrabajásgeassima oahppanbirrasiid ja daid árvvoštallangeavadagaid
- fuolaheaddjiiguin ovttasbargama mihttomeriid ja geavadagaid

⁶⁶ Árrabajásgeassinláhka 9 ja 11 e §

⁶⁷ Stáhtaráđi ášahus mánnarávvehatdoaimmas, skuvla- ja studerendearvvašvuodafuolahusas ja mánáid ja nuoraid eastadeaddji njálmmidearvvašvuodafuolahusas (380/2009) ja dan rievdadus (338/2011) 7 §

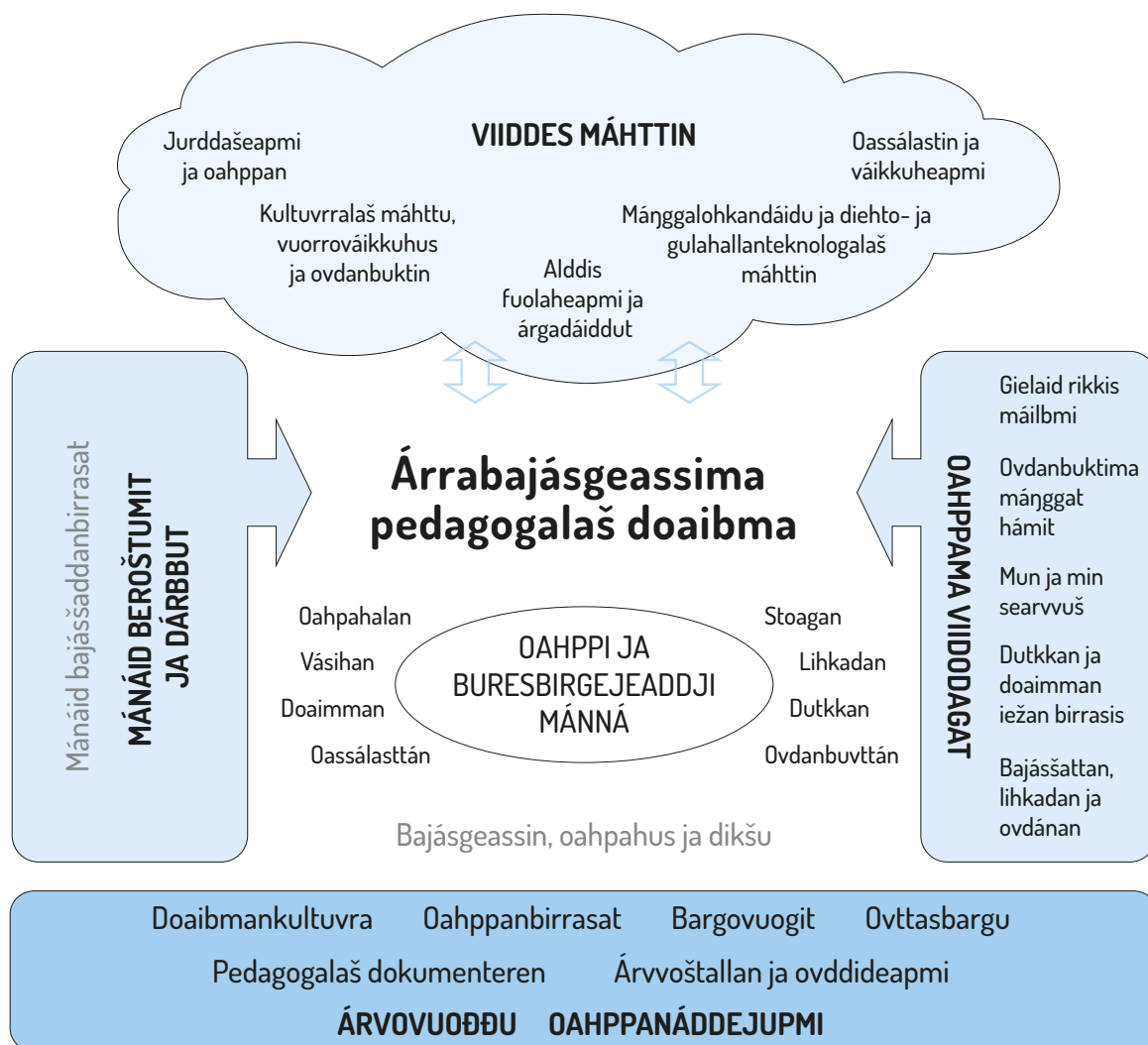
- mánggasuorggat ovttasbarggu mihttomeriid, ráhkadusaid ja doaibmanvugiid
- sierra ovttasbargovugiid árvvoštallangeavadagaid.

Árrabajásgeassima lágideaddji fuolaha das ahte buot árrabajásgeassima doaibmanovttadagat sáhttet dárkkálnuhttit iežaset doaibmankultuvrra, oahppanbirrasiid ovddideami mihttomeriid ja ovttasbargui laktáseaddji geavadagaid. Árrabajásgeassima lágideaddji mearrida dárkkálnuhttimiid čáliheamis báikkálaš árrabajásgeassinplánii.

4. ÁRRABAJÁSGEASSIMA PEDAGOGALAŠ DOAIMMA PLÁNEN JA OLLAŠUHTTIN

4.1 Pedagogalaš doaimma refereansarápma

Árrabajásgeassima pedagogalaš doaimma ja dan ollašuhttima govvida oppalašvuohta. Ulbmilin lea ovdiddit mánáid oahppama, buresbirgejumi ja viiddes máhttima (govus 1). Pedagogalaš doaibma ollašuvvá mánáid ja bargiid gaskasaš vuorrováikkukhusas ja oktasaš doaimmas. Mánáid ieševttolaš, bargiid ja mánáid oktasaččat hutkojuvvon ja bargiid jođihan doaimma plánen dievasmahttet nuppiid. Árrabajásgeassima pedagogalaš doaibma hukse bajásgeassima, oahpahusa ja divššu ollisvuođa.

GOVUS 1. ÁRRABAJÁSGEASSIMA PEDAGOGALAŠ DOAIMMA REFEREANSARÁPMA

Ulbmildiđolaš doaimma vuoddu huksejit sihke árvovuodđu (lohku 2.4), oahppanáddejupmi (lohku 2.5), daidda vuodđuduvvi doaibmankultuvra (lohku 3) ja mánggabealat oahppanbirrasat (lohku 3.2), ovttaska bargu (lohku 3.3) ja bargovuogit (lohku 4.3). Doaimma plánema vuodđun leat mánáid beroštumit ja dárbbut ja sin šaddanbirrasii laktáseaddji mearkkašahhti áššit. Vuolggasadjin leat maiddái logus 4.5 govviduvvon oahppama viidodagat. Alladásat pedagogalaš doaimma eaktun lea plánejuvvon dokumenteren, árvvoštallan ja ovddideapmi (logut 4.2 ja 7). Viiddes oahppama mihttomearit stivrejit oassái doaimma plánema.

Báikkálaš árrabajásgeassinplánat dárkkánuhttet pedagogalaš doaimma mihttomeriid ja prinsihpaid. Árrabajásgeassima iešguđetlágán doaibmanvuogit, bargiid ráhkadus ja eará iešvuodát váldojuvvojit vuhtii mihttomeriid dárkkánuhttimis. Báikkálaš árrabajásgeassinplána ja mánáid árrabajásgeassinplánat (lohku 1.3) leat doaimma plánema vuolggasajit. Doaibma ollašuhtto dan láhkái, ahte mánáin lea vejolašvuohta ovdánit oahppamis nu ahte sirdáseapmi árrabajásgeassimis ovdaoahpahussii dáhpuhuvvá njuovžilit.

4.2 Pedagogalaš dokumenteren

Pedagogalaš dokumenteren lea árrabajásgeassima plánema, ollašuhttima, árvvoštallama ja ovddideami guovddáš bargovuohki. Pedagogalaš dokumenterema proseassa, dasa laktáseaddji fuomášumit, dokumeanttat ja daid dulkon, hábme áddejumi pedagogalaš doaimmas. Pedagogalaš dokumenteren dahká vejolažžan mánáid ja fuolaheddjiid oassálastima doaimma árvvoštallamii, plánemii ja ovddideapmái.

Pedagogalaš dokumenteren buvttada mánggabealat ja konkrehta dieđu mánáid eallimis, ovdáneamis, beroštumiin, jurddašeamis, oahppamis, dárbbuin ja mánnájoavkku doaimmas. Ovttaskas dokumeanttaiguin, ovdamearkka dihte govaiguin, sárgosiiguin ja bargiid fuomášumiiguin, sáhttit dárkkodit mánáid ovdáneami ja oahppama. Pedagogalaš dokumenteren čalmmustahtta mánáid dieđuid, dáidduid, beroštumiid ja dárbbuid ja lea doaimma plánema vuodđun.

Plánejuvvon dokumenterema ulbmilin lea dat ahte bargit ohppet dovdat ovttaskas máná, áddet mánáid gaskasaš gaskavuodaid ja maiddái joavkku bargiid ja mánáid gaskasaš vuorrováikkuheami luonddu. Pedagogalaš dokumenterema ulbmilin lea ollašuhttit árrabajásgeassima nu ahte vuolggasadjin leat mánáid dárbbut. Dokumenteremiin ožžojuvvon diehtu ja áddejupmi adnojuvvo ávkin ovdamearkka dihte bargobájiid, oahppanbirrasiid, doaimma mihttomeriid, vugiid ja sisdoaluid hábmemis mánáid beroštumiid ja dárbbuid mielde. Máná árrabajásgeassinplána gullá pedagogalaš dokumenterema prosessii (lohku 1.3). Plánejuvvon pedagogalaš dokumenteren dárbbasuuvvo maiddái mánáid ovdáneami ja oahppama doarjaga dárbbu árvvoštallamis (lohku 5).

Guhkit áigodagas čohkkejuvvon dokumeanttat leat dehálaš oassi pedagogalaš doaimma árvvoštallama ja bargiid doaimma iešárvvoštallama (lohku 7.1).

4.3 Mánggabealat bargovuogit

Bargobájiid válljema stivrejit árrabajásgeassimii ásahuvvon barggut ja mihttomearit ja lassin mánáid ahki, dárbbut, gáibádusat ja beroštumit. Doaimmalašvuoda, kreatiivavuoda ja oasálašvuoda ovddideaddji oahppanvuogit leat mánáide lunddolaš oahppanvuogit. Dákkárat leat ovdamearkka dihte mánáid ieševttolaš ja bagadallon stoahkan, dutkan, lihkadeapmi ja dáiddalaš iskkadeapmi ja

ovdanbuktiin. Doaibma atná ávkin diehto- ja gulahallanteknologiija. Mánngabealat bargovuogit leat sihke oahpahusa čuozáhagat ja bargoneavvut. Dán dihte lea dehálaš, ahte bargit oahpistit mánáid iskkadit ja geavahit iešguðetlágán bargovuogiid iešguðet sturrosaš joavkkus ja maid iehčanassii. Mánát ohppet jearadit, imaštallat, árvvoštallat ja čoavdit čuolmmaid ovttas.

Bargiin gáibiduvvo ámmátdáidu ja hearkivuohta fuomášit pedagogalaš vejolašvuoðaid iešguðetlágán dilálašvuoðain. Dát oidno earret eará dáidun fuobmát mánáid álgagiid ja dovdduid ja rievdadit iežas doaimma daid mielde. Unnit mánáid álgagat leat dávjá fysalaččat ja sáneheamit, nuba daid ádden ja daidda vástideapmi gáibida bargiin sensiitiiva mieldeorruma ja máná buori dovdamá.

Mánát oassálastet bargobájiid plánemii ja válljemii iežaset vejolašvuoðaid mielde. Mánás galgá leat vejolašvuohta dutkat máilmmi buot iežas áiccuiguin ja oba gorudiin ja iskkadit iešguðetlágán bargovuogiid. Molsašuddi bargovuogit fáallet sierraahkásaš ja sierraláhkái oahppi mánáide lihkostuvvama vásáhusaid. Mánngabealat bargovuogit gáibidit mánngabealat oahppanbirrasiid. Bargit ja mánát geavahit iežaset máhtu ávkin iešguðetlágán bargovuogiin ja sii maiddá iskkadit ja ovddidit daid.

4.4 Stoahkan ovdáneami, oahppama ja buresbirgejumi gáldun

Stoahkan lea guovddáš doaibmanvuohki árrabajásgeassimis. Árrabajásgeassima bargun lea fállat mánáide vejolašvuoðaid iešguðetlágán stohkosiidda. Stoahkan ovddida máná ovdáneami, oahppama ja buresbirgejumi. Máná oahppá stoahkamiin, muhto sutnje stoahkan ii leat diðolaš oahppanvuohki muhto baicce vuohki orrut, eallit ja hábmet máilmmi. Vásáhusat, mat boktet mánáid dovdduid, sáhkkiivuoda ja beroštumi, ávžžuhit stoahkat.

Mánái stoahkama mearkkašupmi riegeada stohkosiin. Máná illuda ja návddaša stoahkamis. Stoahkama áigge mánát leat aktiiva doaibmit: sii laðastallet ja dutket birastahtti máilmmi ja huksejit sosiála gaskavuodaid ja mearkkašumiid iežaset vásáhusaide. Stoahkama áigge mánát huksejit áddejumi aldis ja eará olbmui. Stoahkama áigge mánát sihke ádestallet earáid ja ráhkadit oðða áššiid ja heivehit dan, maid oidnet. Seammás sii simulerejit ja dárkkodit iežaset nieguid ja doaivagiid. Miellagovahusa bokte mánát sáhttet iskkadit iešguðetlágán rollaid ja ideaid, maid eai muðuid sáhtašedje ollašuttit. Stohkosiin mánát sáhttet gieðahallat váttis vásáhusaid. Stohkosiin lea dorvvolaš geahččalit, iskkadit ja dahkat feaillaid.

Stoahkan ovtta dehálaš oahppama ovddideaddji elemeantaid: movtta, ovttasbargama ja iežas dáidduid hástima. Stoahkan ovdána ja oažžu sierra hámiid oðða vásáhusaid bokte. Bargiid ja mánáid ja mánáid gaskasaš vuorováikkuhus hukse vuoðu jurddašeami, giela ja stoahkandáidduid ovdáneapmái. Mánát dárkkodit, iskkadit ja ohppet servoša njuolggadusaid stohkosiid bokte. Joavkkus stoahkan oahpaha máná stivret iežas dovdduid ja háluid ja váldit vuhtii earáid oaiviliid. Stoahkan nanne searvvušuoda ja posiitiiva atmosfeara.

Stoahkan lea árrabajásgeassima guovddáš bargovuohki. Pedagogalaš doaimmas stohkosat ja stoagusmáilmmi sáhttet sisttisdoallat ja ovttaštit ovdamearkka dihte drámá, improvisašuvnna ja máidnasiid. Bargit galget váldit vuhtii fuolalaš dutkama, spontána ja kreatiiva ovdanbuktimá ja johtilis lihkadanstohkosiid váikkuhusa máná buresbirgejumái ja oahppamii. Iešguðetlágán dilálašvuoðaid sáhtta riggudit stoaguslágán doaimmain. Divttat, sátneleaikkat, lávlagat ja oktasaš suohtastallan nannejit posiitiiva atmosfeara, mii doarju oahppama ja buresbirgejumi.

Bargit galget sihkkarastit mánáid stoahkanvejolašvuodaid, bagadallat stoahkama heivvolaččat ja fuolahit das, ahte buot mánáin lea vejolašvuhta oassálastit oktasaš stohkosiidda iežaset dáidduid ja válmmašvuodaid mielde. Bargit galget addit mánáid stoahkamii ulbmildiđolaš ja plánejuvvon doarjaga. Sii stivrejit stoahkama juogo stohkosiid olggobealde dahje nu ahte leat ieža mielde stohkosiin. Bargiid fysalaš ja psykihkalaš mieldeorrun doarju mánáid gaskasaš vuorrováikkuheami ja eastada ruossalasvuodaid riegeadeami.

Bargit galget geahčadit ja dokumenteret mánáid stoahkama. Stoahkama geahčadeapmi lasiha bargiid áddejumi máná jurddašeamis, beroštumiin, dovdduin ja vásáhusain. Fuomášumit adnojuvvot ávkin stoahkama ja eará doaimma plánemis ja bagadallamis. Mánáid stoahkanálgagiid fuomášeapmi ja heivvolaš vástideapmi daidda gáibida bargiin hearkivuoda, ámmátdáiddu ja sohkaheallesensitiivavuoda.

Stoahkan gáibida áiggi, ráfi, dili, stoahkanbieregasiid ja materiálaid. Oahppanbirrasat galget rievdat dávgasit stohkosiid mielde, dasgo stoahkanbirrasat sáhttet maiddá rievddadit.

Mánáid kultuvrra ja mánáide oaiivilduvvon media dovdamuš veahkeha bargiid áddet mánáid stohkosiid. Maiddá iešguđetlágán spealut ja digitála bieregasat fáallet stohkosiidda mánggalágán vejolašvuodaid. Stoahkamii movttiidahtti oahppanbirrasis maiddá rávesolmmoš lea oahppi. Bargit ja fuolaheaddjit ságastallet stoahkama mearkkašumis ja mánáid stoahkamii laktáseaddji fuomášumiin. Ná ovddiduvvo stoahkama joatkašuvvan ruovttus dahje árrabajásgeassimis.

4.5 Oahppama viidodagat

Oahppama viidodagat govvidit árrabajásgeassima pedagogalaš doaimma guovddáš mihttomeriid ja sisdoaluid. Dat oahpistit bargiid ja mánáid plánat ja ollašuttit mánggabealat ja čavddis pedagogalaš doaimma. Mánáin lea vuoigatvuhta oázžut mánggabealat vásáhusaid oahppama iešguđet suorggis. Oahppama viidodagat eai leat ollisvuodát, maid sáhtta ollašuttit sierra, dasgo daid fáttát ovtastuvvet ja vuogáiduvvet mánáid beroštumiid ja máhtu mielde. Oahppama viidodagat leat juogaduvvon ovdaoahpahusa oahppaplána vuoduštusain⁶⁸ viđa ollisvuhti:

- Gielaid rikkis máilbmi
- Ovdanbuktima mánggat hámit
- Mun ja min searvvuš
- Dutkkan ja doaimman iežan birrasis
- Bajásšaddan, lihkan ja ovdánan.

Čavddis, pedagogalaš doaibma dahká vejolažžan áššiid ja fenomenaid viiddes dárkkodeami ja dutkama. Mánáid beroštumit ja jearaldagat leat doaimma guovddáš vuolggasadji. Fáttát sáhttet loktanit ovdamearkka dihte stohkosiin, máidnasiin, mátkkiin ja spontána mánáid ja bargiid dahje mánáid gaskasaš vuorrováikkuhusdilálašvuodain. Oahppama viidodagaid mihttomeriid gieđahallanvuohki molsašudda válljejuvvon fáttáid, dilálašvuodaid ja mánáid oahppama mielde. Bargit galget sihkkarastit, ahte pedagogalaš doaibma ovddida sierraahkásaš mánáid ovdáneami ja oahppama.

68 Ovdaoahpahusa oahppaplána vuoduštusat 2014

Gielaid rikkis máilbmi

Árrabajásgeassima bargun lea nannet mánáid sihke **gielalaš dáidduid** ja **válmmašvuodaid** ja **gielalaš identitehta** ovdáneami. Árrabajásgeassin nanne mánáid sáhkkiiivuođa ja beroštumi gielaide, teavsttaide ja kultuvrraide. Giela ovdáneami doarjun čatnasa máná mánggalohkandáiddu ovdáneapmái (lohku 2.7). Dan lassin das lea oktavuoha máná viiddes máhttimii, masa laktásit earret eará kultuvrralaš máhttin ja vuorrováikkukhus. Ovdáneaddji gielalaš dáiddut addet mánáide ođđa váikkuhanvugiid, vejolašvuodaid oasálašvuhtii ja aktiiva doaibmamii.

Giella lea sihke oahpahusa čuozáhat ja gaskaoapmi. Dainna mánná hálldaša iešguđetlágán dilálašvuodaid ja áššiid ja doaibmá vuorrováikkukhusas earáiguin, ovdanbuktá iežas ja skáhppo dieđu. Árrabajásgeassima sihke mánggabaealat giellabiras ja ovttasbargu fuolaheaddjiiguin dorjot mánáid gielalaš ovdáneami. Árrabajásgeassimis mánná oázžu positiiva ja jearggalaš máhcahaga iežas giellageavahan- ja vuorrováikkukhusdáidduin.

Mánát sáhttet oahppat mánggaid gielaid seammá áigge ja gielaid ovdáneapmi ja geavaheapmi sáhtta leat earálágán eará dilálašvuodain. Árrabajásgeassimis váldojuvvo vuhtii dat ahte mánát bajásšaddet iešguđetlágán gielalaš birrasiin. Ruovttuid giellageavahan- ja vuorrováikkukhusvuogit molsašuddet, ja ruovttuin sáhttet hállat mánaga giela. Árrabajásgeassin čalmmustahtta gielalaš ja kultuvrralaš mánggahámatvuoda ovttasbarggus máná fuolaheaddjiiguin. Dát fas doarju mánáid gielalaš identitehtaid ovdáneami. Lohku 4.6 gieđahallá gillii ja kultuvrii laktáseaddji dárkkálluhtti geahččanguovlluid.

Giela oahppama dáfus lea dehálaš diđoštii ahte seammaahkásaš mánát sáhttet leat eará muttuin gielalaš ovdáneami iešguđet dásis. Gielalaš identitehtat ovdánit, go mánát ožžot doarjaga ja veahki gielalaš dáidduid ja válmmašvuodaid guovddáš viidodagain.

Vuorrováikkukhusdáiddut	Giela áddema dáiddut	Hállama buvttadeami dáiddut	Giela geavahan-dáiddut	Gielalaš muitu ja sátnerádjju	Giella-didolašvuoha
Ovdáneaddji gielalaš identitehtat					

GOVUS 2. MÁNÁID GIELA OVDÁNEAMI GUOVDDÁŠ VIIDODAGAT ÁRRABAJÁSGEASSIMIS

Vuorrováikkukhusdáiddut ovdánit go mánát vásihit, ahte sin guldalit ja ahte sin álgagiidda vástidit. Bargiid sensitiivavuoha ja reageren maiddá mánáid sánehis ságaide lea dehálaš. Árrabajásgeassin movttiidahtta mánáid kommuniseret eará mánáiguin ja bargiiguin. Dát doarju mánáid vuorrováikkukhusdáidduid ovdáneami.

Gielalaš simulerema válljodat doarju mánáid **giela áddema dáidduid**. Jearggalaš doaimma sánálaš čilgen ja ságastallan viiddidit mánáid sátneráju. Iešguđetlágán árrabajásgeassindáhpáhusain geavahuvvo govvideaddji ja dárkilis giella. Maiddá govat, dinggat ja láhttadeapmi geavahuvvojit dárbbu mielde.

Mánáid **hállandáiddu ovdáneapmi** čuvvojuvvo ja stivrejuvvo. Mánát ožžot roahkkatvuoda hállat iešguđetlágán dilálašvuodain sihke rávesolbmuiguin ja mánáiguin. Dát veahkeha mánáid sihke geavahit ja áddet hállujuvvo gielat. Vehážiid mielde giddejuvvo fuomášupmi maiddá suopmaniidda ja deattuhusaide.

Mánáid **giellageavahandáiddut** bagadallojit ja giellageavaheapmi guorahallo ovtas mánáiguin iešguđet dilálašvuodas. Mihttomearrin lea nannet máhtu geavahit gielat iešguđet dilálašvuoda mielde. Mánát hárhallet muitalit, čilget ja hállat vurrolagaide. Dan lassin čiekŋalis mieldeallin, humora geavaheapmi ja buriid dábiid oahpahallan nannejit mánáid giellageavahandáidduid. Oahpásmuvvan iešguđetlágán teavsttaide doarju giellageavahandáidduid ovdáneami ja veahkeha mánáid áicat hállujuvvo ja čállojuvvo gielat erohusaide.

Mánáid gielalaš ovdanbuktin buorrána, go sin **gielalaš muitu** ja **sátneráđu** viidána. Bargit galget diđolaččat doarjut dán ovdáneami. Gielalaš muittu ovdáneami dorjot ovdamearkka dihte divttat ja lávllastohkosat. Gielain leikošeapmi, namaheapmi ja govvideaddji sániid geavaheapmi ovddida mánáid gielalaš muittu ja sátneráđu viidáneami. Dilálaš ságastallan, lohkan ja máinnasteapmi fáallet vejolašvuodaid suokkardit sániid ja teavsttaide mearkkašumiid ja oahpahallat ođđa doahpagiid áššeoktavuodain.

Lagasbirrasa iešguđet gielat áiccadeapmi doarju mánáid **gielladiđolašvuoda ovdáneami**. Bargit galget boktit ja lasihit mánáid beroštumi njálmmálaš ja čállojuvvo gillii ja vehážiid maiddá lohkamii ja čállimii. Gielat áiccadeapmi ja dutkan gidde mánáid fuomášumi sániid mearkkašumiide, gielat hámiide ja ráhkadusaide, dego sániide, stávvaliidda ja jietnadagaide. Mánát ožžot roahkkatvuodát čállit ja lohkat leaikkalaččat.

Árrabajásgeassimis geavahuvvon teavsttat leat rigggát ja molsašuddit. Mánát oahpásmuvvet mánggabealat mánáidgirjjálašvuhtii. Bargit máinnastit mánáide ja movttiidahttet sin hutkat iežaset máidnasiid. Mánáid muitalusat, divttat ja sánálaš sárgat dokumenterejuvvojit. Árrabajásgeassin, mii doarju mánggalohkandáiddu, atná hállama lassin ávkin earret eará visuála, auditiiva ja audiovisuála sárgaid ja teavsttaide.

Ovdanbuktima mánga iešguđet hámi

Árrabajásgeassima bargun lea ulbmildiđolaččat doarjut mánáid sihke **musihkalaš, govalaš, sánálaš** ja **gorutlaš ovdanbuktima** ovdáneami ja oahpasmahttit sin iešguđet dáiddasuorgái ja kulturárbái. Mánáid ovdanbuktimii lea mihtilmas oppalašvuodta ja ovdanbuktima iešguđetlágán hámiid kreatiiva ovtastallan. Dáiddalaš vásiheapmi ja ovdanbuktin ovddidit mánáid oahppanvejolašvuodaid, sosiála dáidduid, positiiva mungova ja válmmašvuodaid áddet ja lađastallat birastahtti máilmmi. Jurddašan- ja oahppandáiddu ovdánit, go mánát dutket, dulkojit ja huksejit mearkkašumiid iešguđetlágán ovdanbuktindáidduid hárhallama bokte. Dáidu govahallat ja hukset miellagovaid lea dehálaš maiddá máná ehtalaš jurddašeami ovdáneami dáfus. Kulturárbái, dáidagii ja ovdanbuktima iešguđetlágán hámiide oahpásmuvvan nanne maiddá máná mánggalohkandáiddu, oassálastima ja váikkuheami.

Kultuvra lea dehálaš oassi máná identitehta. Árrabajásgeassin fállá mánáide vejolašvuodaid oaidnit ja vásihit mánggabealagat dáidaga ja kultuvrra. Dáidagii ja kultuvrii laktáseaddji vásáhusat nannejit mánáid návccaid áddet, geavahit ja buvttadit kultuvrra. Seammás mánát ohppet áddet dáidaga ja kulturárbbi mearkkašumi ja árvvu.

Ovdanbuktima iešguđetlágán hámit fáallet mánáide vejolašvuodaid vásihit ja hábmet máilmmi vugiin, mii guoskkaha ja movttiidahtta sin. Dáiddalaš ovdanbuktin fállá mánáide movttiidahtti vugiid čalmmustahttit áiccuid, dovdduid ja kreatiiva jurddašeami. Mánát oahpásmuvvet ovdanbuktima iešguđetlágán hámiide mánggain áiccuin nu ahte sii atnet ávkin iešguđetlágán bargobájiid, oahppanbirrasiid ja lagasbirrasa kulturfálaldaga. Oahppanbirrasiid estetihkka, movttiidahttivuohta, mánggabealat biergasat ja materiálat ja doarvái buorre bagadeapmi leat dehálaččat dalle, go mánát oahpásmuvvet ovdanbuktinvugiide.

Dáiddabajásgeassin sisttisdoallá sihke spontána ja ovddalgihtii plánejuvvon doaimma. Ovdanbuktima ja oahppama proseassat deattuhit iskkadeami, dutkama ja bargama iešguđet muttu hárjehallama ja daid dokumenterema. Dáiddabajásgeassin doarju mánáid individuála ovdanbuktima ja addá doarvái áiggi ja saji mánáid oktasaš kreatiiva proseassaide. Bargiid, mánáid ja ovttasbargoguimmiid erenoamášmáhttu lea dáiddabajásgeassima resursa.

Árrabajásgeassima **musihkalaš ovdanbuktima** ulbmilin lea addit mánáide musihkalaš vásáhusaid ja nannet mánáid beroštumi ja gaskavuoda musihkkii. Bargit oahpistit mánáid eallámušlaš guldaleapmái ja jietnabirrasa áiccadeapmái. Mánáid válmmašvuodát hámuhit sihke musihka ja jiena bistima, dási, čuodjanivnni ja fámu ovdánit stoaguslágán musihkalaš doaimma bokte. Mánát lávlot, diktejit, iskkadit iešguđetlágán čuojanasaid, guldalit musihka ja lihkadit ovttas bargiiguin. Mánát ožžot vásáhusaid vuodđoritmmas, sátneritmmain ja goruda čuojaheamis. Bargit roahkasmahttet mánáid geavahit miellagovahusa ja ovdanbuktit jurdagiid ja dovdduid, maid musihkka bohciidahtta, ovdamearkka dihte muitaleami, govalaš ovdanbuktima dahje dánsuma bokte. Mánát maiddái ráhkadit musihka ovttas, hárjehallet oanehis musihkkaovdanbuktimiid ja vásihit lihkostuvvama ilu ovdanbuktindilálašvuodain.

Govalaš ovdanbuktima ulbmilin lea ovddidit mánáid gaskavuoda govvadáidagii, eará visuála kultuvrii ja kulturárbái. Mánáin lea vejolašvuota návddašit govaid ráhkadeamis ja oažžut estehtalaš eallámušaid ja vásáhusaid dáidagiin. Mánát hárjehallet iežaset govalaš jurddašeami, áiccadeami ja govaid dulkoma mánggabealat govvaovdanbuktimiin. Gova ráhkadandáiddut ovddiduvvojit mánga áiccu geavaheami bokte nu ahte dain lea oktavuota eará ovdanbuktinhámiide. Málema, sárguma, huksema ja mediaovdanbuktimiid bokte mánát geahččalit iešguđetlágán gova ráhkadeami vugiid, biergasiid ja materiálaid. Mánát geahčadit govaid, dáiddabargguid, mediasisdoaluid, dinggaid ja huksejuvvon birrasiid ja luonddu birrasiid, maid sii ieža leat ráhkadan. Bargit oahpistit mánáid dulkot ja muitalit iežaset jurdagiid govalaš ságaid birra. Govaid geahčadettiin mánát giddejit fuomášumi ovdamearkka dihte ivnniide, hámiide, materiálaide, gova ráhkadeaddjái, ovdanbuktinoktavuhtii ja dovdduide, maid govat bohciidahttet.

Mánát hárjehallet plánema, hutkás čuolmmaid čoavdima, ráhkadusaid, materiálaid ja teknikaid dovdamuša iešguđetlágán duddjonvugiiguin dego hábmemiin, huksemiin, goarrumiin ja duddjodaddamiin. Duddjostallama ja ovdanbuktima ulbmilin lea fállat mánáide duddjoma, vásiheami ja fuobmáma ilu ja návddašeami barggus, mas sin iežaset kreatiivavuota ja giehtadáiddut oidnojit. Mánáin lea vejolašvuota iskkadit, dutkat ja ovttastit iešguđetlágán dipma ja garra materiálaid ja oahpahallat barggus dárbblaš teknihkaid. Mánát ožžot ideaid ja ráhkadit iešguđetlágán dujiid ja biergasiid. Doaimmas lea vejolaš guorahallat ja atnit ávkin sihke mánáid duogážiidda laktáseaddji ja guovllu duodjeárbevieruid.

Bargit roahkasmahttet mánáid **sánálaš ja gorutlaš ovdanbuktimii** ovdamearkka dihte drámá, dánsuma ja stoahkama iešguđetlágán vugiiguin. Ulbmilin lea ahte hárjehusat ja stohkosat fáallet mánáide vejolašvuoda mánggabealat gielalaš ja gorutlaš vásiheapmái, ovdanbuktimii ja gulahallamii.

Áššit, mat badjánit mánáid iežaset miellagovahusas dahje maid sii leat vásihan ja fuomášán, giedáhallojit ovtas. Mánát ožžot vásáhusaid sihke spontána ovdanbuktimis ja oktasáččat plánejuvvon, ollašuhtton ja árvvoštallon kreatiiva proseassas. Doaibma atná mánggabealagit ávkin ovdamearkka dihte mánáidgirjjálašvuoda, sátnedáidaga, teáhtera iešguđetlágán hámiid, dánsuma ja sirkusa.

Mun ja min searvvuš

Mánáid eallinbiras viidána go sii álggahit árrabajásgeassima ruovttu olggobealde. Ruovttu árbevieruid, doaibmanvugiid, árvvuid ja eallinoainnuid lassin mánát oidnet nuppelágán jurddašan- ja doaibmanvugiid. Árrabajásgeassima ulbmilin lea ovddidit mánáid válmmašvuodaid áddet lagasbirrasa mánggahámatvuoda ja hárrjehallat dan siste doaibmama. Barggu lahkoniht sihke **ehtalaš jurddašeami, eallinoainnuid, lagasservoša, mannanáiggi, dálááiggi ja boahhteáiggi** ja **media** geahččanguovlluin. Doaibma sáhtta atnit ávkin máidnasiid, musihka, govvadáidaga, stoahkama, drámá, iešguđetlágán mediasisdoaluid, gussiid ja lagasbirrasa dáhpáhusaid. Mun ja min searvvuš -oahppama viidodat doarju erenomážit mánáid kultuvrralaš máhttimii, vuorrováikkuheapmái, ovdanbuktimii, jurddašeapmái ja oahppamii laktáseaddji viiddes máhttima (lohku 2.7).

Mánáid **ehtalaš jurddašeami** dáiddut ovdánit, go sii guorahallet iešguđetlágán dilálašvuodain badjáneddji ehtalaš jearaldagaid dahje maid sii muđui hálidit suokkardallat. Temát sáhttet laktásit ovdamearkka dihte ustivuhtii, vuoiggalašvuoda ja eahpevuoiggalašvuoda earuheapmái, vuoiggalašvuhtii dahje balu, morraša ja ilu fáttáide. Ehtalaš jearaldagat giedáhallojit mánáiguin nu ahte sii dovdet dorvvolašvuoda ja dohkkeheami. Mánát suokkardallet maiddái joavkku njuolggadusaid ja daid vuoduštusaid ovtas bargiiguin.

Árrabajásgeassima **eallinoaidnubajásgeassimis** mánát oahpásmuvvet oskkoldagaide ja eará eallinoainnuide. Oskumeahtunvuolta giedáhallo seammá láhkái go eará eallinoainnut. Ulbmilin lea ovddidit sierra eallinoainnuid gudnejahttima ja áddema ja doarjut mánáid kultuvrralaš ja eallinoaidnui laktáseaddji identitehtaid ovdáneami. Mánát oahpásmuvvet iešguđetlágán eallinoainnuide ja daidda laktáseaddji árbevieruide. Lunddolaš vuogit oahpásmuvvat eallinoainnuide leat ovdamearkka dihte jahkodatgerdui laktáseaddji feasttat, dáhpáhusat ja beaivválaš dilálašvuodas, dego gárvodeapmi dahje boradeapmi. Mánáin lea áigi imaštallat ja guorahallat eallima jearaldagaid, mat leat sin miela alde.

Ovtasbargu fuolaheaddjiiguin lea oassi eallinoaidnubajásgeassima. Bearrašiid duogážat, eallinoainnut ja árvvut váldojuvvojit vuhtii ja gudnejahttojuvvojit. Eallinoaidnubajásgeassin doarju mánáid kultuvrralaš máhttimii, vuorrováikkuheapmái, ovdanbuktimii, jurddašeapmái ja oahppamii laktáseaddji viiddes máhttima (gč. lohku 2.7).

Lagasbirrasa mannanáiggi, dálááiggi ja boahhteáiggi guorahallan stivre mánáid beroštumi historjjálaš áššiide ja buori boahhteáiggi huksemii. Dan lassin mánát guorahallet iežaset šaddanbirrasa mánggabealatvuoda.

Mánáide duddjojuvvojit vejolašvuodas beassat sisa mannanáiggi dáhpáhusaide ja dilálašvuodaide. Dehálaš diehtogáldut leat mánát ja sin persovnnalaš historjá, lagasbirrasa lahtut, diŋggat ja birrasat ja maiddái mánáid fuolaheaddjiid áššedovdamuš kulturárbbis. Mánát sáhttet oahpásmuvvat mannanáigái maiddái ovdamearkka dihte iežaset áhkuid ja ádjáid mánnávuoda stohkosiid ja musihka bokte.

Mánát oahpásmuvvet dálááigái sin beroštahtti ja áigeaguovdilis áššiid bokte. Sii oahpahallet dárkkodit ja gudnejahttit lagasbirrasa. Sii dárkkodit earret eará olbmuid, sohkaelliid ja bearrašiid

máנגgahámatvuolta. Ulbmilin lea bajásgeassit mánáid áddet, ahte olbmot leat earálágánat, muhto ovttaárvosaččat.

Mannanáiggi ja dálááiggi lassin lea dehálaš guorahallat boahhteáiggi ja dan, mo mii sáhttit váikkuhit oiddolaš boahhteáiggi ollašuvvamii. Boahhteáiggi guorahallan sáhtta laktásit ovdamearkka dihte čuovvovaš jagiáiggi stohkosiid ja iežas oahppanbirrasa plánemii. Mánát sáhttet ovdamearkka dihte hukset boahhteáiggi miellagovahusmáilmmiid dahje guorahallat boahttevuođa sin geasuheadđji ámmáhiid bokte.

Árrabajásgeassimis **mediabajásgeassima** ulbmilin lea doarjut máná vejolašvuođa doaibmat aktiivvalaččat ja ovdanbuktit iežas iežas servošis. Mánát oahpásmuvvet iešguđetlágán mediaide ja iskkadit mediabuvttadeami dorvvolaš birrasiin. Mánát guorahallet iežaset eallima mediasisdoalu ja dan duodalašvuođa ovtta bargiiguin. Seammás sii hárhjehallet ovdáneaddji gáldo- ja mediakritihkalašvuođa. Bargit oahpistit mánáid geavahit media vásttolaččat nu ahte mánát vuhtiiváldet iežaset ja earáid buresbirgejumi. Mánát sáhttet gieđahallat media temáid ovdamearkka dihte lihkanstohkosiid, sárguma dahje drámá bokte.

Dutkkan ja doaimman iežan birrasis

Árrabajásgeassima bargun lea ráhkkanahhtit mánáid áiccadit, lađastallat ja áddet iežaset birrasa. Mánát ohppet dutkat ja doaibmat luonddu ja huksejuvvon birrasis. Árrabajásgeassin doarju mánáid **matemáhtalaš jurddašeami** ovdáneami ja maiddái nanne posiitiiva miellagova matematihkas. Árrabajásgeassin sisttisdoallá maiddái **birasbajásgeassima** ja **teknologijabajásgeassima**. Oahppanbirrasii laktáseaddji persovnnalaš fuomášumi, vásáhusat ja eallámušat veahkehit máná áddet sivva- ja čuovvumušgaskavuođaid ja maid ovdánit jurddašeaddjin ja oahppin. Mánáid ovdáneaddji dáidu namahit áššiid ja geavahit iešguđetlágán doahpagiid ovddida mánggalohkandáiddu.

Árrabajásgeassima ulbmilin lea fállat mánáide fuobmáma ja oahppama ilu **matemáhtalaš jurddašeami** iešguđet muttus. Mánát oahpásmuvvet matematihkkii ja dan viidodagaide sihke geahčadeami ja stoaguslágán doaimmaid bokte. Mánát ohppet giddet fuomášumi matematihkkii beaivválaš dilálašvuođain ja birrasiin. Bargit movttiidahttet mánáid guorahallat ja govvidit iežaset matemáhtalaš fuomášumiid. Mánát ovdanbuktet ja dutket fuomášumiid ovdamearkka dihte gorutlažžat iešguđetlágán gaskaomiid ja govaid bokte. Mánát ožžot vejolašvuođaid klassifiseret, veardádallat ja ordnet áššiid ja dinggaid ja gávdnat ja buvttadit njuolggadusvuloš áššiid. Mánát ohppet maiddái gávdnat, guorahallat, árvvoštallat ja čovdit oahppanbirrasii laktáseaddji čuoimmaid.

Máנגgabealat vuorrováikkuhusdilálašvuođat, stohkosat ja mánáid beroštahti materiálat dorjot lohkan-doahpaga ovdáneami. Bargit movttiidahttet mánáid ohcat lohkomeriid birrasis ja dáidduid lassánettiin laktit daid lohkosátnái ja nummirmearkkaide iežaset dáidduid mielde. Lohkoráido- ja namahandáiddut ovdánit ovdamearkka dihte divttaid ja loahppašuoŋaid hárhjehallamiin. Mánát iskkadit mihtideami ja hárhjehallet sajádat- ja gaskavuođadoahpagiid ovdamearkka dihte lihkanstohkosiiguin, sárgumiin dahje iešguđetlágán gaskaomiiguin.

Iešguđetlágán hárhjehusat veahkehit mánáid hábmet dili ja dási. Mánát dutket stuhkaid ja hámiid ja duhkoraddet daiguin. Mánáide lágiduvvojit vejolašvuođat hukset, buđaldit ja hábmet, vai sin geometralaš jurddašeapmi ovdána. Jándora ja jagiáiggiid áiccadeapmi rahpá mánáide áigi-doahpaga.

Birasbajásgeassima ulbmilin lea nannet mánáid luonddugaskavuođa ja vásttolaš doaibmama birrasis ja oahpistit sin bistevas eallinvuohkái. Birasbajásgeassin sisttisdoallá golbma iešguđet aspeavtta: oahppan birrasa siste, oahppan birrasis ja birrasa bealis doaibman. Lagasluondu ja huksejuvvon biras leat sihke oahppama čuoáhagat ja oahppanbirrasat.

Luonddus ja huksejuvvon birrasis vánddardeapmi ja birrasa dutkan leat dehálaš oassi árrabajásgeassima. Positiiva vásáhusa bokte máná oahppá návddašit luonddus ja lagasbirrasis ja su birasoktavuohta gievru. Mánát áiccadit luonddu fenomenaid iešguđet áiccu ja jagiáiggi mielde. Sii maid ságastallet daid birra ja dutket daid. Seammás mánát ohppet geavahit lundui laktáseaddji doahpagiid. Iešguđetlágán šattuid ja elliid dovdamá hárrjehallan nanne luonddu dovdamuša. Mánát oahpahallet ohcat dieđu sin beroštahhti áššiin. Luondu sáhtta leat maddái estehtalaš vásiheami ja ráfoma báiki.

Mánát oahpistuvvojit gudnejahttit luonddu, dan šattuid ja elliid. Birasbajásgeassin veahkeha mánáid bajásšaddat bistevas eallinvuohkái ja hárrjehallat dasa laktáseaddji dárbbalaš dáidduid. Dákkár dáiddut leat ovdamearkka dihte ruskkatkeahkes vánddardeapmi, govtolašvuođa ja seastevasvuođa hárrjehallan, boradeapmái laktáseaddji vásttolašvuohta, energiija seastin ja bázahusaid geahpideapmi ovdamearkka dihte dávviriid divvuma ja ođđasit geavaheami bokte. Seammás mánát ohppet giddet fuomášumi iežaset daguid váikkuhusaide.

Teknologiijabajásgeassima ulbmilin lea movttiidahttit mánáid oahpásmuvvat dutki ja iskkadeaddji bargovuohkái. Mánát ohppet maddái áiccadit birrasa teknologiija ja hutkat iežaset kreatiiva čovdosiid. Bargit roahkasmahttet mánáid jearrat, ohcat jearaldagaide ovtas vástádusaid ja árvoštallat daid.

Mánát oahpásmuvvet árgga teknihkalaš čovdosiidda ja diehtoteknologalaš rusttegiidda ja daid doaibmamii. Erenomáš fuomášupmi giddejuvvo mašiinnaid ja rusttegiid dorvvolaš geavaheapmái. Mánát ožžot vejolašvuođa ollašuhttit iežaset ideaid ovdamearkka dihte nu ahte iskkadallet sihke iešguđetlágán materiálaid ja rusttegiid. Bargit movttiidahttet mánáid govvidit iežaset čovdosiid. Váttisvuođat čovdorit ja lihkostuvvammat ávvuduvvojit ovtas. Ulbmilin lea, ahte mánáid persovnnalaš vásáhusat boktet áddejumi das ahte teknologiija lea olbmo doaimmaid áigáiboáđus. Doaibma sáhtta atnit ávkin lagasbirrasa teknologalaš čovdosiid, ovdamearkka dihte duhkorasaid, ja dutkat daid doaibmanprinsihpaid.

Bajásšattan, lihkan ja ovdánan

Bajásšattan, lihkan ja ovdánan -oahppama viidodat sisttisdoallá **lihkaheapmái, biebmo bajásgeassimii, dearvvasvuhtii ja dorvvolašvuhtii** laktáseaddji mihttomeriid. Árrabajásgeassima bargun lea ovtas fuolaheaddjiiguin hukset vuođu eallinvuohkái, mii atná árvvus dearvvasvuođa ja buresbirgejumi ja ovddida fysalaš aktiivvalašvuođa. Dát oahppama viidodat doarju erenomášit alddis fuolaheapmái ja árggáidduide laktáseaddji viiddes máhttima.

Árrabajásgeassima ulbmilin lea movttiidahttit mánáid **lihkadit** mánggabealagit ja vásihit lihkaheami ilu. Mánát lihkadit ja stohket olgun miehtá jagi. Bargit fuolahit das, ahte bagadallon lihkaheami lassin mánáin leat doarvái vejolašvuođat beaivválaš ieševttolaš lihkaheapmái sihke siste ja olgun. Lihkadanbajásgeassin galgá leat jeavddalaš, mánggabealat ja ulbmildilolaš ja dan vuolggaadjin galget leat máná dárbbut. Doarvái buorre fysalaš aktiivvalašvuohta lea dehálaš oassi máná dearvvas šaddama, ovdáneami, oahppama ja buresbirgejumi. Fysalaš aktiivvalašvuohta mearkkaša iešguđetlágán ja sierradássáša lihkadanvugiid, dego stoahkama siste ja olgun, vánddardeami ja bagadallon lihkadanbottuid. Joavkolihkaheapmi ovddida mánáid sosiála dáidduid, dego

vuorrováikkuhus- ja iešstivrendáidduid. Fysalaš aktiivvalašvuohta galgá leat mánáid beaivvi lunddolaš oassi. Bargit ja fuolaheadjit ovttas movttiidahttet mánáid lihkadit maiddá asttuáiggis iešguđetlágán báikkiin ja olgun iešguđetlágán birrasiin.

Árrabajásgeassima ulbmilin lea ovddidit mánáid gorutdovdámusa ja -hálddašeami ja motoralaš vuodđodáidduid dego dásseadeaddu, lihkadeami ja biergasiid gieđahallama. Lihkadeamis adnojit ávkin sierra áicut ja iešguđetlágán materiálain ráhkaduvvon, lihkadeapmái movttiidahtti biergasat. Mánáid lihkadanbottu guhkkodat, intensitehta ja johtilvuohta galgá molsašuddat lunddolaččat. Mánát galget oažžut vásáhusaid okto, báraid mielde ja joavkkus lihkadeamis. Árrabajásgeassimis mánát vásihit iešguđetlágán lihkadanstohkosiid dego árbevirolaš šilljostohkosiid ja máinnas- dahje musihkkalihkadeami. Mánáin lea vejolašvuohta oahpahallat iešguđet jagiáigái mihtilmas vugiid lihkadit olgun.

Jeavddalaš ja bagadallon lihkadeamis lea stuorra mearkkašupmi mánáid oppalaš ovdáneapmái ja motoralaš oahppamii. Dán dihte mánáid motoralaš dáidduid plánejuvvon čuovvun lea dehálaš. Bargit galget plánet beaivvi ráhkadusa, sis- ja olgobirrassa ja doaimma sisdoalu nu ahte mánát sáhttet návddašit mánggabealat lihkadeamis iešguđetlágán dilálašvuođain. Lihkadanbiergasat galget leat mánáid geavahusas maiddá ieševttolaš lihkadeami ja stoahkama áigge. Árrabajásgeassimis váldojuvvo vuhtii lihkadanbiergasiid dorrvolašvuohta.

Borramušbajásgeassima ulbmilin lea ovddidit posiitiiva miellagovaid biepmus ja boradeamis ja doarjut mánggabealat ja dearvvašlaš borranvieruid. Mánát ohppet borrat doaimmalaččat, mánggabealagit ja doarvái. Hoahpohis boradanbottut oahpahit mánáide boradanráfi, čábbát láhttema ja ovttas boradeami kultuvrra. Mánát atnet ávkin mánga áiccu ja dutkama go oahpásmuvvet borramusa álgovuolgagii, bajiloidnui, čoahkkádussii ja smáhkii. Biebmui birra ságastallan, mitalusat ja lávlagat oahpahit mánáide bibmui laktáseaddji sániid.

Árrabajásgeassimis mánát suokkardit **dearvvašvuhtii** ja **dorrvolašvuhtii** laktáseaddji áššiid. Mánát ožžot válmmašvuođaid fuolahit iežaset dearvvašvuođas ja persovnnalaš hygienas. Bargit ságastallet mánáiguin lihkadeami, vuoingasteami ja buriid olmmošgaskavuodaid váikkuhusain buresbirgejumái ja dearvvašvuhtii. Mánát oahpahallet dorrvolašvuhtii laktáseaddji áššiid beaivválaš dilálašvuođain. Dákkárat sáhttet leat earret eará gárvodan-, boradan- ja stoahkandilálašvuođat ja olgun lihkadeapmi. Árrabajásgeassimis mánát hárbjehallet lagasjohtolagas lihkadeami ja dorrvolaš lihkadeapmái laktáseaddji njuolggadusaid ja vugiid. Ulbmilin lea doarjut mánáid dorrvolašvuođa dovddu, addit sidjiide válmmašvuođaid jearrat ja ohcat veahki ja doaibmat dorrvolaččat iešguđetlágán dilálašvuođain ja birrasiin.

4.6 Gillii ja kultuvrii gullevaš dárkilut aspeavttat

Árrabajásgeassinplána vuodúštusain gielalaš ja kultuvrralaš bealit gusket buot árrabajásgeassimii oassálasti mánáid. Mánáid molsašuddi gielalaš ja kultuvrralaš duogážat ja válmmašvuođat riggodahhtet giela posiitivlaččat. Giella- ja kulturdiđolaš árrabajásgeassimis gielat, kultuvrrat ja eallinoainnut čatnasit árrabajásgeassinollisvuhtii.

Árrabajásgeassinlága mielde giela galgá fuolahit das, ahte árrabajásgeassin lágíduvvo máná eatnigillii, suoma-, ruoŋa- dahje sámegillii⁶⁹. Árrabajásgeassin sáhtá lágíduvvot maiddá eará gillii

69 Árrabajásgeassinláhka 11 § 2 mom.

jos dat ii riskere árrabajásgeassinplána vuoduštusain ásahuvvon mihttomeriid ollašuvvama. Dalle galgá fuolahit maiddái mánáid eatnigiela, suoma- dahje ruoŋagiela dáiddu ovdáneamis. Bargiid, fuolaheaddjiid ja iešguđet kulturservoša gaskasaš ovttasbargguin ovddidit mánáid ja bearrašiid kulturárbevieru joatkašuvvama ja doarjut mánáid vejolašvuoda ovdanbuktii iežaset kulturduogážiid. Guovtte- ja mánggagielat birrasat roahkasmahttet mánáid vuorrováikkuheapmái.

Árrabajásgeassimii oassálastet mánát, geat hállet eatnigiellan sihke **ruoŋa-** ja **suomagiela**. Dáid guovttegielat mánáid gielalaš identitehta ovdána, go guktot gielat ožžot doarjaga ja mánáid arvvosmahttet geavahit daid.

Sápmelaš árrabajásgeassima erenomáš mihttomearrin lea nannet mánáid sápmelaš identitehta ja diđolašvuoda iežaset kultuvrras ja addit mánáide vejolašvuoda oahppat sápmelaš árbedieđu ja -dáidduid. Sápmelaččat leat eamiálbmot, man vuoigatvuodas iežas gillii ja kultuvrii lea mearriduvvon vuodđolágas⁷⁰. Doaibma atná ávkin lagasberrasa ja ovttasbarggu fuolaheaddjiiguin ja sámeservošiin. Dalle go árrabajásgeassin lágiduvvo mainna nu golbma sámegielas, dan erenomáš mihttomearrin lea nannet sámegiela ovdáneami, áddema ja geavaheami. Ulbmilin lea lasihit mánáid válmmašvuodaid doaibmat sámegielat birrasis, oahppat sámegiela sámegillii. Bargit nannejit sámegiela ja kulturárbbi seailuma ovttas vánhemiiguin.

Románamánáid árrabajásgeassima erenomáš mihttomearrin lea nannet mánáid posiitiiva identitehtaáddejumi ja diđolašvuoda iežaset historjjás ja kultuvrras ja lasihit mánáid oasálašvuoda servodagas. Dan lassin árrabajásgeassin doarju mánáid gielalaš ovdáneami ovttasbarggus mánáid fuolaheaddjiiguin ja románaservošiin. Mánáide lágiduvvojit vejolašvuodaid mielde vejolašvuodát geavahit ja oahppat románagiela. Bargit nannejit románagiela ja kulturárbbi seailuma ovttasbarggus fuolaheaddjiiguin.

Seavagielat mánáid árrabajásgeassima sáhtá ollašuhttit seavagielat joavkkus dahje joavkkus, mas mánát geavahit sihke seavagiela ja hállojuvvon giela. Seavagiella sáhtá leat máná eatnigiella, vuosttaš giella dahje nubbi giella. Seavagielat mánáin sáhtá leat sáhttet leat bealjeheamit dahje sis sáhtá leat heajos dahje normála gullu. Seavagielat árrabajásgeassima ulbmilin lea ovttasbarggus mánáid fuolaheaddjiiguin doarjut ja nannet mánáid giella- ja kulturidentitehta nu ahte mánát ožžot vejolašvuoda oahppat ja geavahit suomelaš dahje somaruoŋtelaš seavagiela. Ulbmilin lea maiddái lasihit mánáid válmmašvuodaid doaibmat iešguđetlágán giellabirrasii ja nannet mánáid suomelaš dahje somaruoŋtelaš seavagielat ovdanbuktima ja seavvinsátneráju.

Árrabajásgeassin doarju mánggabealagit **vierisgielat** ja **mánggagielat** mánáid gielladáiddu ja giella- ja kulturidentitehtaid ja iešdovddu ovdáneami. Suoma- ja ruoŋagiela dáidu ovddiduvvo ulbmildiđolaččat gielladáiddu iešguđet muttus mánáid dárbbuid ja vejolašvuodaid mielde. Mánggabealat vuorrováikkuhusdilálašvuodát ja oahppanbirrasat fáallet mánáide vejolašvuodaid oahppat ja geavahit suoma- dahje ruoŋagiela nubbin giellan. Suoma- dahje ruoŋagiela oahppama vuolggasadjin lea árgaeallima konkrehta giella ja dan ovdanbuktinválmmašvuodta. Giela ádden- ja buvttadandáidduid ovdáneapmi čatnasit oktii. Mánná oazžu válmmašvuodaid fuomášumiid dahkamii ja iežas jurdagiid, dovdduid ja oaiviliid ovdanbuktimii dilálašvuhtii ja sutnje heivvolaš vuogi mielde. Oassi mánáin oahpásmuvvá suomelaš kultuvrii ja suoma- dahje ruoŋagillii easka árrabajásgeassimis. Árrabajásgeassin doarju máná ásaiduvvama suomelaš servodahkii. Fuolaheaddjit ožžot dieđu suomelaš árrabajásgeassima mihttomeriin, sisdoaluin ja vuogádagain. Bargit ja fuolaheaddjit ságastallet bearraša giellabirrasis, giellaválllejumiin, mánggagielat- ja kultuvrralaš identitehtaid hápmášuvvamis ja eatnigiela dahje -gielaid ovdáneami muttuin ja mearkkašumis.

70 Suoma vuodđoláhka 17 § 3 mom.

Mánáide lágiduvvojit vejolašvuodaid mielde dilálašvuodat oahppat ja geavahit iežaset eatnigiela dahje eatnigielaide. Iežas eatnigiela ja suoma- dahje ruoŋagiela oahppan nubbin giellan hukse vuoddu mánáid doaibmi guovtte- ja mánggagielatvuhtii. Ovddasvástádus máná iežas eatnigiela dahje eatnigielaide ja kultuvrra seailumis ja ovdáneamis lea ovddasajis bearrašis. Bargiid ja fuolaheaddjiid gaskasaš ságastallamiin lea dárbbu mielde dulka sihkkarastimin guovttebealat áddejumi.

Guovttegielat árrabajásgeassin

Guovttegielat árrabajásgeassima lágideapmi vuodđuduvvá gieldda dahje priváhta doaibmi mearrádussii. Guovttegielat árrabajásgeassima ulbmilin lea atnit ávkin mánáid árradis giela oahppama hearkkesáigodaga nu ahte mánát ožžot erenomáš mánggabealat giellabajásgeassima. Mánát ožžot dilálašvuodaid oahppat ja geavahit gielaide doaimmalaččat ja leaikkalaččat. Seammás huksejuvvo vuoddu eallinagi gielaide oahppamii. Ulbmilin lea, ahte mánggagielat biras boktá mánáid gielalaš sáhkkiivuoda ja hálu iskkadit. Ná lágiduvvon árrabajásgeassimis iešguđetlágán kultuvrraid deaivvadeapmi lea lunddolaš.

Guovttegielat árrabajásgeassin juohkašuvvá viiddit ja gáržžit árrabajásgeassimii. Gáržžit guovttegielat árrabajásgeassima ulbmilin lea boktit mánáid beroštumi ja posiitiva doaladumi gielaide ektui. Viiddes guovttegielat árrabajásgeassima ulbmilin lea addit mánáide válmmašvuodaid doaibmat guovtte- dahje mánggagielat birrasis.

VIIDDES GUOVTTETGIELAT ÁRRABAJÁSGEASSIN

Ruovttueatnangielaide árradis dievaslaš giellalávgun árrabajásgeassimis

Ruoŋagielat giellalávguna sáhtá lágideat suomagielat árrabajásgeassimis ja suomagielat giellalávguna ruoŋagielat árrabajásgeassimis. Dan lassin sihke suoma- ja ruoŋagielat árrabajásgeassimis sáhtá lágideat sámegiela giellalávguna. Ruovttueatnangielaide árradis dievaslaš giellalávgun lea prográmma, mii bistá árrabajásgeassima álggus vuodđooahpahusa lohppii. Árrabajásgeassima giella, ovdaoahpahusa ja skuvlla oahpahusgiella ja nubbi ruovttueatnangiella dahje sámegiella hábmejit ollisvuoda. Árrabajásgeassima váldogiellan lea giellalávgungiella. Mánáid eatnigiela dahje eatnigielaide ovdáneami dorjot ovtta ruovttuiguin ja fuolaheaddjiiguin. Doaimma ulbmilin lea, ahte bargit geavahit jearggalaččat dušše ovtta giela: giellalávgungiela dahje árrabajásgeassingiela. Bargit movttiidahttet mánáid geavahit giellalávgungiela, muhto mánáin galgá leat vejolašvuhta gulahallat maiddá iežaset eatnigielain. Ulbmilin lea, ahte mánát ožžot válmmašvuodaid sirdašuvvat ovdaoahpahussii, mii lágiduvvo giellalávgunin ja dan manjá vuodđooahpahussii.

Eará viiddes guovttegielat árrabajásgeassin

Eará viiddes guovttegielat árrabajásgeassimis oassi doaimmas (unnimustá 25 %) ollašuhtto man nu eará gillii go árrabajásgeassinlágas mearriduvvon árrabajásgeassingillii. Muhtin mánát sáhttet hállat giela iežaset eatnigiellan. Doaimma plánejuvvo nu ahte sierra giellajoavkkut ožžot doarvái doarjaga gielaset ovddideapmái. Joavkkuin sáhttet leat maiddá mánát, geaidna árrabajásgeassimis geavahuvvon gielain ii goabbáge leat sin eatnigiella. Árrabajásgeassima lágideaddji guorahallá iešguđet máná fuolaheaddjiin, doarjugo dákkár ordnedeapmi máná ovdáneami.

Guovttegielat árrabajásgeassin plánejuvvo nu ahte guovtti gillii lágiduvvon árrabajásgeassin hápmašuvvá ollisvuhtan, mas guktot gielat vuhttojit ja ovdánit vehážiid mielde bargiid málle ja mánáid aktiivvalaš doaimma bokte. Juos vejolaš, bargit geavahit dušše juobbágoabbá giela aktiivvalaččat. Mánás galgá leat vejolašvuhta gulahallat maiddá iežas eatnigillii, suoma- dahje

ruoŋagillii. Bargit movttiidahttet mánáid geavahit guktuid gielaide. Ulbmilin lea, ahte mánát ožžot válmmašvuoda sirdašuvvat juogo guovttegielat dahje suoma- dahje ruoŋageilat ovdá- ja vuodđooahpahussii.

GÁRŽŽIT GUOVTTIEGIELAT ÁRRABAJÁSGEASSIN

Gielladoarjaluvvon árrabajásgeassin

Gielladoarjaluvvon árrabajásgeassin oaivvilda árrabajásgeassima, mas vuollái 25 % doaimmas lágidevvo jeavddalaččat ja plánavuložit man nu eará go árrabajásgeassinlágas meroštallon árrabajásgeassingillii. Ulbmilin lea gielaide oahppama doarjun, mánáid motiveren ja giellaválljeumiid riggadeapmi. Dan lassin ulbmilin sáhtta leat sirdašuvvan gielladoarjaluvvon dahje eará guovttegielat ovdá- ja vuodđooahpahussii dahje eará árradis gielaide oahpahussii.

GIELLABEASSI

Giellabeassedoaimma mearkkaša árrabajásgeassimis doaimma, mii nanne mánáid dieđuid iežaset kultuvrras, ja mii fállá vejolašvuoda oahppat bearrašis dahje sogas hállojuvvon áitatvuloš unnitlogugiela dahje eamiálbmotgiela. Giellabeassedoaimma prinsihpat sáhttet muittuhit giellalávuma.

4.7 Báikkálaččat mearridanvuloš áššit

Báikkálaš árrabajásgeassinplána dárkkálnuhtta čuovvovaš pedagogalaš doaimma mihttomeriid ja prinsihpaid nu ahte dat váldá vuhtii mánáid agi, ovdáneami ja sierra doaibmanvugiid iešvuođaid.

Báikkálaš árrabajásgeassinplána govvida ja dárkkálnuhtta

- pedagogalaš doaimma plánema ja ollašuhttima prinsihpaid ja čuovvuma ja árvvoštallama geavadagaid
- árrabajásgeassima pedagogalaš dokumenterema prinsihpaid ja geavadagaid
- mánggabealat bargovugiid válljema ja geavaheami prinsihpaid
- geavadagaid, mat dorjot mánáid stoahkama
- oahppama viidodagaid mihttomeriid ja sisdoaluid
- máná beroštumiid ja oasálašvuoda vuhtiiváldima pedagogalaš doaimma plánemis ja ollašuhttimis
- iešguđet giella- ja kulturjoavkku árrabajásgeassima ollašuhttima
- guovttegielat árrabajásgeassima ollašuhttima
- vieris- ja mánggagielat mánáid suoma- dahje ruoŋagiela oahppama doarjaga
- bearraša giellaválljeumiide ja eatnigiela doarjumii laktáseaddji ovttasbarggu ja geavadagaid.

5. MÁNÁ OVDÁNEAMI JA OAHPPAMA DOARJJA

Árrabajásgeassin doarju mánáid ovdáneami ja oahppama máná dárbbuid mielde. Mánnái lea dehálaš, ahte doarjja joatkašuvvá jearggalaččat árrabajásgeassimis gitta ovdaoahpahussii.

5.1 Doarjaga lágideami guovddáš prinsihpat

Ovdáneami ja oahppama doarjja lea oassi alladásat árrabajásgeassima ja gullá buot dan dárbbaseaddji mánáide. Árrabajásgeassimis máná doarjaga dárbbut fuomášuvvojit ja dárbbu mielde sutnje lágiduvvo heivvolaš doarjja⁷¹. Doarvái árradis ja rivttes doarjja sáhtá ovddidit máná ovdáneami, oahppama ja buresbirgejumi. Seammás lea vejolaš eastadit máná váttisvuođaid riegeame, stuorruma ja viidáneami. Árrabajásgeassin ollašuhtho inklusioprinsihpaid mielde.

Doarjaga lágideami vuolggasadjin leat máná gievrvuodát ja oahppamii ja ovdáneapmái laktáseaddji dárbbut. Ovdáneami ja oahppama doarjja hápmášuvvá máná individuála dárbbuide vástideamis ja searvvušaš ja oahppanbirrasiidda laktáseaddji čovdosiin. Árrabajásgeassin fuolaha das, ahte buot mánát vásihit dohkkeheami ja jovkui gullevašvuođa. Máná movttiidahttin ja lihkostuvvama vásáhusat dorjot máná positiiva mungova ovdáneami.

Máná doarjaga dárbbu fuomášeapmi ja doarjaga plánen ja ollašuhtho gáibidit mánáid, fuolaheaddjiid, mánáidgárdeoahpaheaddjiid, sierramánáidgárdeoahpaheaddjiid ja árrabajásgeassima eará bargiid gaskasaš ovttasbarggu. Doarjaga dárbbu fuomášeapmi ja doarjaga addin gullet buot bargiide sin skuvlejumi, bargguid ja ovddasvástádusaid mielde. Sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa bargit oassálastet dárbbu mielde máná doarjaga plánemii ja árvvoštallamii.

Beaiveruovttus dahje bearašbeaivedivššus máná doarjja čálihuvo árrabajásgeassinplánii⁷². Dasa čálihuvojot máná ovdáneapmái ja doarjagii laktáseaddji ovddasvástádusat ja bargujuohku, doarjjadoaimmat ja daid ollašuhthinvuohki ja árvvoštallan.

Máná ovdáneami ja oahppama doarjja lágiduvvo oassin árrabajásgeassima beaivválaš doaimma. Doarjja ollašuhtho ovdasajis iešguđetlágán soddjilis vugiiguin máná iežas beaiveruokto-dahje bearašbeaivedikšunjoavkkus. Doarjaga lea vejolaš lágidit maiddá oassái dahje ollásit sierrajoavkkus⁷³.

Doarjaga lea vejolaš lágidit maiddá eará árrabajásgeassimis árrabajásgeassima lágideaddji mearrádusa mielde. Doarjaga lágideamis sáhtá geavahit sierramánáidgárdeoahpaheaddji konsulterema⁷⁴. Máná fuolaheaddjiiguin sáhtá maiddá soahpat, ahte mánná sirdašuvvá beaiveruktui jeavddalaš árrabajásgeassimii vai oažžu dárbbášlaš doarjaga.

71 Árrabajásgeassinláhka 2 a § 7. čuokkis

72 Árrabajásgeassinláhka 7 a §

73 Árrabajásgeassinláhka 3 § 2 mom. (698/1982)

74 Árrabajásgeassinláhka 4 a §

5.2 Ovttasbargu mánáin, fuolaheaddjiin ja eará áššedovdiiguin doarjaga áigge

Árrabajásgeassin lágiduvvo ovttasbarggus mánáin ja fuolaheaddjiiguin nu ahte buot mánát ožžot bajásgeassima, oahpahusa ja divššu iežaset ovdáneami ja dárbbuid mielde⁷⁵. Ovttasbargu fuolaheaddjiiguin lea erenomáš dehálaš dalle, go mánna dárbbáša doarjaga. Mánna sáhtta oažžut doarjaga maiddái eará mánáid ja bearrašiid guoski bálvalusain, dego mánnarávvehagas, bajásgeassin- ja bearašrávvehagas dahje lámisvuodabálvalusain. Lea dehálaš, ahte báikkálaš mánáid ja bearrašiid bálvalusat hábmejit jearggalaš ollisvuoda máná doarjaga lágideamis.

Fuolaheaddjiin ságastallo doarjaga vejolašvuodas ja guovddášprinsihpain ja doarjaga ollašuhttinvuogiin. Mánna oassálastá ovttasbargui agis ja čálganmuttus mielde.

Bargit almmuhit fuolaheaddjái dalán, go mánas orrot leame ovdánan- dahje oahppanhástalusat dahje go bargit leat fuolas máná buresbirgejumis. Fuolaheaddjit ožžot dieđu mánna laktáseaddji áššiid giedahallamis, dieđuid skáhppomis ja daid luohpamis ja suollemassan doallamis⁷⁶. Máná doarjja sáhtta juksat dasa ásahuvvon mihttomeriid buoremusat dalle, go buot oassebealit barget ovttas. Árrabajásgeassimis mánna oažžu dárbbášlaš ovdáneami ja oahppama doarjaga iežas ovddu mielde, vaikko fuolaheaddji ii čatnasivččiige ovttasbargui.

Máná ovdu stivre mánggasuorggat ovttasbarggu. Ovttasbargovugiid ja prinsihpaid galgá soahpat mánnarávvehagain, mánáidsuodjalusain, bajásgeassin- ja bearašrávvehagain ja eará sosiáladoaimma bálvalusaiguin dakkár dili várás, mas ságastallat máná áššiid birra dahje dárbbášit virgeoapmahaččaid⁷⁷. Mánggasuorggat ovttasbargu ollašuttu ovdasajis dainna eavttuin, ahte fuolaheaddji lea addán dasa lobi. Ovttasbargu galgá čuovvut dieđuid addima ja suollemassan doallama njuolggadusaid⁷⁸.

Árrabajásgeassin lágiduvvo maiddái sierrabuohccedivššus. Árrabajásgeassinbálvalusaid ja buohcevesu dahje eará institušuvnna gaskasaš ovttasbargu sihkkarastá árrabajásgeassima bistevasvuoda máná dili ja veadjima vuodul. Mánáid dorvvolaš olmmošgaskavuodaid seailumii giddejuvvo erenomáš fuomášupmi.

Lossadit lámis ja buohcci mánát sáhttet dárbbášit guhkiduvvon oahppogeatnegasvuoda⁷⁹. Mearrádus guhkiduvvon oahppogeatnegasvuoda álggaheamis ráhkaduvvo dávjá ovdal oahppogeatnegasvuoda álgima. Máná fuolaheaddji galgá oažžut áiggil dieđu guhkiduvvon oahppogeatnegasvuodas. Guhkiduvvon oahppogeatnegasvuhtii laktáseaddji mearrádusain ja ollašuttima molssaeavttuin mearridit Ovdaoahpahusa oahppaplána vuoduštusain⁸⁰.

5.3 Doarjaga ollašuttin árrabajásgeassimis

Árrabajásgeassimii oassálastin lea buorre vuoddu máná ovdáneapmái, oahppamii ja buresbirgejumái. Pedagogalaš ordnedeami ja iešguđetlágán bargovuogit eastadit váttisvuodaid.

75 Árrabajásgeassinláhka 2 a § 1. ja 10. čuokkis

76 Láhka sosiálafuolahusa áššehasa sajádagas ja vuoigatvuodain 11, 14–17 §

77 Ráđđehusa evttohus riikkabeivviide láhkan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievdadeamis ja sierranas dasa gullelaš láhkan (341/2014) 11 e §, vuoduštus s. 22-23

78 Láhka sosiálafuolahusa áššehasa sajádagas ja vuoigatvuodain 11, 14–17 §

79 Vuoddoahpahusláhka 25 § 2 mom.

80 Ovdaoahpahusa oahppaplána vuoduštus 2014, lohku 5.5 Sierradoarjja

Dákkár ordnedeamat ja bargovuogit leat earret eará plánejuvvon doaimma sierranahttin, joavkkuid soddjilis nuppástuhttin ja oahppanbirrasiid hábmen. Čielga beaiveortnet ja beaivválaš doaimmaid ritma dorjot buot mánáid.

Máná doarjaga dárbu sáhtta leat oanehisáigásaš ja unnánaš. Dalle sáhtta leat doarvái ovttaskas doarjja dahje vuohki, mainna dillái lea vejolaš váikkuhit jođáneamos lági mielde ja árramuttus. Oassi mánáin dárbbáša eanet ja jeavddalaš doarjaga dahje seammaáigásaččat mánggalágán doarjjavugiid, mat dievasmahttet nuppit nuppiid.

Árrabajásgeassimis mánná sáhtta oažžut mánggalágán doarjaga. Árrabajásgeassima bargovuogit ja oahppanbirrasat rievdaduvvojit máná individuála dárbbu mielde. Doarjja sáhtta sisttisdoallat sihke **pedagogalaš, ráhkaduslaš ja iešguđetlágán buresbirgejumi doarjuma. Pedagogalaš ordnedeamat** leat ovdamearkka dihte sierramánáidgárdeoahpaheaddji⁸¹ konsulteren dahje mearreáigásaš doarjja, mánáguovdilis bagadeapmi, dulkon- ja veahkehanbálvalusat ja erenomáš veahkkeneavvuid ja diehto- ja gulahallanteknologiija geavaheapmi. Máná doarjja sáhtta sisttisdoallat maiddá seavvagiid ja govaid geavaheami dahje eará giela ja gulahallama doarjaga. **Ráhkaduslaš ordnedeamat** leat earret eará mánájoavkkuid unnideapmi ja bargiidlohkui dahje ráhkadussii laktáseaddji čovdosat. **Buresbirgejumi dorjot** maiddá ovdamearkka dihte sosiála- ja dearvvašvuodafuolahusa áššedovdiid bagadeapmi ja rávvagat.

Go máná doarjaga dárbbu sivvan lea lámisvuohka, buohcuvuohka, ovdáneami hehttehus dahje sosioemotionála ovdáneapmái laktáseaddji doarjaga dárbu, dárbbáša mánná dávjá bistevas ja individuála doarjaga. Dalle mánás leat hástalusat mánggain ovdáneami muttuin dahje hui stuorra hástalusat juoga dihto muttus. Máná ovdáneami ja oahppama doarjja veardásašjoavkkus gáibida plánema, erenoamásmáhtu ja vejolaččat iešguđetlágán ordnedemiid ja veahkkeneavvuid. Mánná dárbbáša doarjaga joavkkus doaibmamii, doaimmalaš sierranahttima ja áiggi vuodđodáidduid hárhallamii. Dalle doarjja sáhtta gáibidit bargiid sierrapedagogalaš dahje buohccedivššolaš máhtu nannema dahje mánggasuorggat ovtasbarggu sosiála- ja dearvvašvuodafuolahusa áššedovdiiguin.

Ovdáneami, oahppama ja buresbirgejumi doarjja gáibida bistevas áiccadeami, dokumenterema ja máná doarjaga dárbbu ja doaimmaid váikkuhusaid árvvoštallama. Vuostamužžan galgá geahčadit doaibmanvugiid ja oahppanbirrasiid ja daid heivvolašvuoda mánáide. Dárkkodeami vuodul árvvoštallo, sáhttago doaibmanvugiid ja oahppanbirrasiid rievdadeapmi fállat mánáide vuohkkasut pedagogalaš čovdosiid. Árvvoštallan ja doarjaga plánen dan vuodul galget vuodđuduvvat doarvái buorre mánggasuorggat áššedovdámušii.

5.4 Máná árrabajásgeassinplána doarjaga áigge

Máná árrabajásgeassinplánii čáliuvvojit máná doarjja, doarjjadoaimmat ja daid ollašuhttin ja daidda laktáseaddji ovddasvástádusat ja bargujuohku. Árrabajásgeassinplána gárvemis ja árvvoštallamis vástida mánáidgárdeoahpaheaddji ja/dahje sierramánáidgárdeoahpaheaddji ovtasbarggus eará bargiiguin ja máná fuolaheaddjiiguin. Fuolaheaddji ja máná oassálastin plána gárvemii ja árvvoštallamii lea sávahahti. Máná oaivil čielggaduvvo ja váldojuvvo vuhtii plána gárvemis ja dan árvvoštallamis. (lohku 1.3)

Doarjaga ollašuvvan árvvoštallo ja plána dárkkistuvvo unnimustá oktii jagis. Doarjaga váikkuhusaid galgá árvvoštallat jeavddalaččat ja rievdadit plána dárbbu mielde. Doaimma mihttomeriid

81 Árrabajásgeassinláhkka 4 a §

ollašuvvama galgá čálihit ja mihttomeriid rievdadit nu ahte dat vástidit ođđa dárbbu. Plánas galgá oidnot, juos doarjaga dárbu dahje doaimmat leat nohkan. Doarjaga dárbu árvvoštallo álo go mánná álggaha ovdaoahpahusa. Ovdaoahpahussii oassálasti máná šaddama ja oahppama doarjagis mearriduvvo ovdaoahpahusa oahppaplána vuodustusain.

Go mánná oažžu doarjaga iežas ovdáneapmái ja oahppamii, su árrabajásgeassinplánii galgá čálihit logus 1.3 govviduvvon áššiid lassin čuovvovaš áššiid:

Pedagogalaš ja konstruktiiva čovdosat

- oahppanbirrasiidda laktáseaddji čovdosat
- bargiidlohkui ja joavkku ráhkadussii laktáseaddji čovdosat
- máná doarjagii laktáseaddji čovdosat, ovdamearkka dihte doaimma sierranahttin, mánáid individuála bagadeapmi, smávvafoavkodoaibma dahje seavvagiid ja govaid geavaheapmi
- dulkon- ja veahkehanbálvalusat ja veahkeneavvuide geavaheapmi

Ovttasbargu ja bálvalusat, mat dahket doarjaga vejolažžan

- ovttasbargu mánáin ja fuolaheaddjiiguin
- máná doarjaga ollašuhttima ovddasvástádusat
- sierraáššedovdiid, dego sierramánáidgárdeoahpaheaddji bálvalusaid geavaheapmi
- sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusa áššedovdiid bagadeapmi ja rávven
- vejolaš fievrredemiid lágideapmi ja ovddasvástádusat

Doarjaga čuovvun ja árvvoštallan

- mihttomeriid ollašuvvama čuovvun
- doarjaga váikkuhusaid árvvoštallan ja árvvoštallanáiggit.

5.5 Báikkálaččat mearridanvuloš áššit

Báikkálaš árrabajásgeassinplána mearrida ja govvida ovdáneami ja oahppama doarjaga lágidanvugiid iešguđet doaibmanvuogis árrabajásgeassima lágideaddji mearrádusa mielde.

Báikkálaš árrabajásgeassinplána govvida

- ovdáneami ja oahppama doarjaga lágideami guovddáš báikkálaš prinsihpaid ja vuogádagaid
- doarjaga ollašuhttima árrabajásgeassimis: pedagogalaš, ráhkaduslaš ja lassin doaimmaid, mat dorjot buresbirgejumi
- máná árrabajásgeassinplána ráhkadusa ja dan ráhkadeami ja árvvoštallama geavadagaid doarjaga áigge
- ovttasbarggu mánáiguin ja fuolaheaddjiiguin doarjaga áigge
- mánnggasuorggat ovttasbarggu, ovddasvástádusaid ja iešguđet doaibmi gaskasaš bargujuogu doarjaga lágideamis ja doarjaga váikkuhusaid čuovvumis ja árvvoštallamis
- sirdasanáigodagaid ja dieđu sirdima geavadagaid árrabajásgeassima ja ovdaoahpahussii sirdáseami áigge

Báikkálaš árrabajásgeassinplána meroštallá árrabajásgeassima lágideaddji mearrádusa mielde dulkon- ja veahkehanbálvalusaide ja veahkeneavvuide laktáseaddji hálddahaslaš vuogádagaid.

6. MOLSSAEVTTOLAŠ PEDAGOGIHKKII DAHJE ERENOMÁŠ EALLINOIDNUI VUOĐĐUDUVVI ÁRRABAJÁSGEASSIN

Buot árrabajásgeassin čuovvu lágas, soahpamušain ja dáin vuođuštusain árrabajásgeassimii ásahuvvon almmolaš mihttomeriid ja doaibmanprinsihpaid. Dát mihttomearit ja doaibmanprinsihpat gusket maiddá molssaevttolaš pedagogihka dahje erenomáš eallinoidnui vuođđuduvvi árrabajásgeassima.

Árrabajásgeassima lágideaddji sáhtta fállat árrabajásgeassinbálvalusa, mii vuođđuduvvá molssaevttolaš pedagogihkkii dahje erenomáš eallinoidnui. Dákkárat leat ovdamearkka dihte Steiner-, Montessori-, Freinet- ja Reggio Emilia -pedagogihka dahje dihto eallinoidnui vuođđuduvvi árrabajásgeassinbálvalus.

Go fuolaheaddji vállje iežas mánnái molssaevttolaš pedagogihka dahje erenomáš eallinoidnui vuođđuduvvi árrabajásgeassinbálvalusa, galgá fuolahit das, ahte fuolaheaddji oažžu doarvái dieđu doaimma sierramihttomeriin ja árvvuin.

6.1 Báikkálaččat mearridanvuloš áššit

Molssaevttolaš pedagogihka dahje erenomáš eallinoidnui vuođđuduvvi báikkálaš árrabajásgeassinplána sáhtta leat iešlágalaš, muhto dat ii sáhte leat ruossalassii árrabajásgeassima guoski láhkaásahemiin dahje árrabajásgeassinplána vuođuštusaiguin.

Árrabajásgeassima lágideaddji mearrida ja govve plánas dan lassin, maid vuođuštusáššegirjjis ovdal mearriduvvo,

- mat leat molssaevttolaš pedagogihka dahje erenomáš eallinoidnui laktáseaddji árrabajásgeassima árvovuodu, pedagogalaš prinsihpaid ja čovdosiid dievasmahtti geahččanguovllut
- mo dát geahččanguovllut bohtet ovdan árrabajásgeassima doaibmankultuvrras, bargovugiin ja pedagogalaš doaimmas.

7. DOAIMMA ÁRVVOŠTALLAN JA OVDDIDEAPMI ÁRRABAJÁSGEASSIMIS

Doaimma árvvoštallama ulbmilin lea doarjut árrabajásgeassinlága ja árrabajásgeassinplánaid ollašuttima ja árrabajásgeassima ovddideami. Árrabajásgeassinlága mielde árrabajásgeassima lágideaddji galgá árvvoštallat árrabajásgeassima, man son lea ieš addán ja oassálastit maiddá dan olggobeale árvvoštallamii.⁸² Árrabajásgeassima doaimma árvvoštallan galgá leat ieševttolaš, plánejuvvon ja jeavddalaš. Árvvoštallan ovddida árrabajásgeassima dási ja veahkeha dovdat doaimma gievravuodaid, buktit ovdan ovddidandárbbuid ja ovddidit doaimma.

7.1 Pedagogalaš doaimma árvvoštallan ja ovddideapmi

Pedagogalaš doaimma árvvoštallama ulbmilin lea árrabajásgeassima ovddideapmi ja mánáid ovdáneami ja oahppama vejolašvuodaid buorideapmi⁸³. Báikkálaš árrabajásgeassinplána ja mánáid árrabajásgeassinplána ollašuvvama čuovvun, jeavddalaš árvvoštallan ja ovddideapmi gullet dán bargui. Árrabajásgeassindoaibma árvvoštallo ja ovddiduvvo našuvnnalaš dási ja lágideaddji-, ovttatad- ja indiviidadási geahčanguovlluin.

Našuvnnalaš dási árvvoštallama ulbmilin lea doarjut árrabajásgeassima lágideaddjiid árvvoštallama ja dásihálldašeami guoski áššin⁸⁴. Našuvnnalaš dási árvvoštallamat bálvalit árrabajásgeassima ovddideami báikkálaččat, guovlluguovdasaččat ja riikkaviidosaččat. Árvvoštallandieđuid sáhtttá atnit ávkin maiddá riikkaidgaskasaš veardádallamis. Maiddá olggobeale ja riikkaidgaskasaš doaibmit sáhttet árvvoštallat doaimma.⁸⁵

Árrabajásgeassima lágideaddji čuovvu ja árvvoštallá jeavddalaččat árrabajásgeassinplánaid ja daid ollašuvvama iešguđet doaibmanvuogis. Árrabajásgeassima lágideaddji mearrida lágideaddji- ja ovttatadadási árvvoštallanvugiid. Lea dehálaš ahte báikkálaš mearrádusdahkkiin, fuolaheaddjiin ja árrabajásgeassinbargiin lea áigeguovdilis diehtu árrabajásgeassima ollašuvvamis ja dan kvalitehtas. Guovddáš árvvoštallanbohtosiid galgá almmustahttit⁸⁶. Lágideaddji- ja ovttatadadási árvvoštallan lea guovddáš oassi árrabajásgeassima báikkálaš jođiheami ja ovddideami. Mánáide ja sin fuolaheddjiide galgá jeavddalaččat lágidit vejolašvuoda oassálastit árrabajásgeassima árvvoštallamii⁸⁷.

Bargiid ulbmildidolaš ja plánejuvvon iešárvvoštallamis lea guovddáš mearkkašupmi árrabajásgeassima dási doalaheamis ja ovddideamis. Árvvoštallama čuožahagat sáhttet leat earret eará bargiid vuorováikkukhus mánáiguin, joavkku atmosfeara, pedagogalaš bargovuogit, doaimma sisdoallu dahje oahppanbirrasat.

Indiviidadási árvvoštallan vuodđuduvvá árrabajásgeassinláhki ja dárkkuha mánáid árrabajásgeassinplánaid ollašuvvama árvvoštallama. Máná árrabajásgeassinplána ollašuvvama lea dehálaš árvvoštallat álo ovdal dan gárvema dahje ođasmahttima. Árvvoštallama oktavuodas mánná, fuolaheaddji ja bargit guorahallet oasistis, mo oktasaččat čálijuvvon doaimma mihttomearit ja

82 Árrabajásgeassinláhka 9 b §

83 Árrabajásgeassinláhka 9 b §

84 Árrabajásgeassinláhka 9 b §

85 Ráđdehusa evttohus riikkabeivviide lánkan máná beaivedikšumis addojuvvon lága rievdadeamis ja sierranas dasa gullevaš lánkan (341/2014) 9 b §, vuodustusat s. 21–22

86 Árrabajásgeassinláhka 9 b §

87 Árrabajásgeassinláhka 7 b §

soahpamušat leat váldojuvvon vuhtii ja mo dat leat ollašuvvan árrabajásgeassindoaimmas. Máná árrabajásgeassinplána árvvoštallan lea maiddá oassi máná oahppama ja buresbirgejumi doarjaga. Dát árvvoštallanbargu govviduvvo dárkkileappot loguin 1 ja 5.

Báikkálaččat mearridanvuloš áššit, mat leat govviduvvon árrabajásgeassinplána vuoduštusain guđege logu loahpas, stivrejit báikkálaš plána gárvema, árvvoštallama plánema ja ollašuhttima. Árrabajásgeassima lágideaddji dárkkista iežas árrabajásgeassinplána ja buorida dan dási ja anolašvuoda. Dan lassin báikkálaš dárbbut ja ovddidanbarggu bohtosat stivrejit árvvoštallama.

7.2 Báikkálaččat mearridanvuloš áššit

Báikkálaš árrabajásgeassinplána dárkkálnuhtta vuoduštusain govviduvvon árrabajásgeassima doaimma árvvoštallama prinsihpaid ja vuogádagaid. Dan lassin báikkálaš árrabajásgeassinplánat mearridit ja govvidit, mo

- árrabajásgeassima ollašuvvama gohcin, árvvoštallan ja ovddideapmi dáhpáhuvvá árrabajásgeassima iešguđet doaibmanvuogis
- mánáid, fuolaheaddjiid ja eará ovttasbargoguimmiid máhcahaga čoaggin dáhpáhuvvá, ja mo máhcahaga atnit ávkin dási doalaheamis ja buorideamis
- árvvoštallama guovddáš bohtosat almmustahttojit.

ISBN 978-952-13-6439-6 (pdf)
ISSN 1798-8888